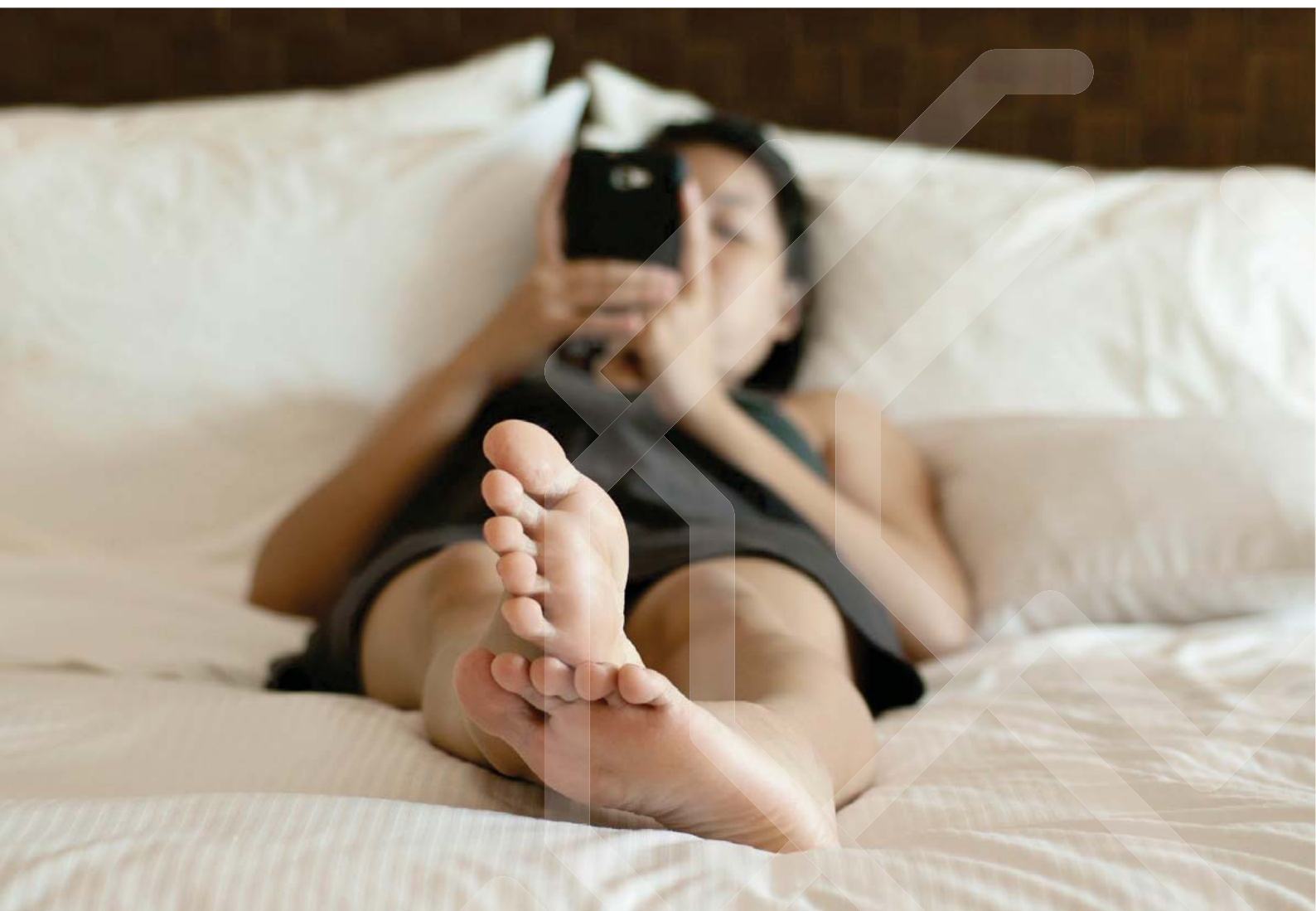

AUTEUR
HANAN NHASS

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

Niet jouw schuld!

Een verkenning naar hoe hulpverleners moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond kunnen ondersteunen in de opvoeding, zodat negatieve gevolgen van shame sexting onder tienermeiden kunnen worden voorkomen en aangepakt.

FEBRUARI 2019

Samenvatting

Het versturen van zelfgemaakte naaktbeelden (sexting) lijkt toe te nemen onder Nederlandse jongeren. Dit geldt ook voor tienermeiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond.¹ Opvallend is dat zij relatief vaak negatieve ervaringen met sexting rapporteren (De Graaf, Van den Borne, Nikkelen, Twisk, & Meijer, 2017). Het gaat dan vooral om shame sexting, het ongevraagd doorsturen van naaktbeelden met als doel de afgebeelde persoon aan de schandpaal te nagelen. Deze verkenning heeft als doel hulpverleners te laten zien hoe zij moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond kunnen ondersteunen in de opvoeding, zodat negatieve gevolgen van shame sexting onder tienermeiden kunnen worden voorkomen en aangepakt.

Het hulpaanbod aan tienermeiden kan alleen effectief zijn als hulpverleners toegerust worden om diversiteitsgevoelig te kunnen werken, met andere woorden: nauw aansluiten bij de behoeften en situatie van het tienermeisje en haar gezin. Deze verkenning poogt de leefwereld van moeders en tienermeiden met Marokkaans-islamitische achtergrond inzichtelijk te maken, zodat hulpverleners hun strategieën nog beter kunnen afstemmen op de behoeften van de hulpvrager. De aanbevelingen zijn daarom gericht op professionals werkzaam in diverse settings.

Deze verkenning behelst een literatuuronderzoek en een empirisch onderzoek bestaande uit twintig interviews met professionals,² zowel met een Marok-

kaans-islamitische (4, plus 1 met Iraans-islamitische achtergrond) als met een Nederlandse achtergrond (5), moeders (5) en tienermeiden (5) met een Marokkaans-islamitische achtergrond.³

De belangrijkste bevindingen uit de literatuur zijn:

- Seksuele opvoeding of een gebrek daaraan is een belangrijke voorspeller van seksueel gedrag van pubers (De Graaf, Van den Borne, Nikkelen & Meijer, 2017);
- Moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond vinden het lastig om openlijk te praten over seksualiteit. Ze vrezen dat kinderen openheid opvatten als toestemming om het religieuze verbod op seks buiten het huwelijk te overtreden en seksuele contacten aan te gaan (Van Lee & Mouthaan, 2007);
- Religieuze minderheden, waartoe ook de doelgroep van deze verkenning behoort, passen bewust en onbewust hun religieuze overtuigingen aan in de dynamiek van het samenleven in een pluralistische maatschappij (Berger, 2014);

zaam als hulpverlener in de ambulante hulpverlening, een werkzaam als jongerenwerker, twee werkzaam als geestelijk verzorger en een werkzaam als jeugdresearcher. Informeel is gesproken met een docente op een vmbo-school. De aanbevelingen in de preventieve sfeer zijn ook gericht aan professionals in het onderwijs, al vormden zij geen onderdeel van de respondentengroep.

- 3 Van de vijf meiden die geïnterviewd zijn, heeft er één ervaring met shame sexting en hebben er twee te maken met een dreiging van shame sexting. Daarnaast heeft één respondent te maken gehad met shame sexting via vriendinnen die aan de schandpaal genageld zijn. Een andere respondent heeft met shame sexting te maken gekregen via een naaktfoto die ze in een klassenapp toegestuurd kreeg. We hebben de respondenten niet geselecteerd op het type ervaring met shame sexting, maar we vonden het noodzakelijk minimaal één respondent te interviewen die hiermee in volle omvang te maken heeft gekregen.

1 We verwijzen naar de culturele én religieuze achtergrond van de moeders en meiden, omdat zowel cultuur als geloof relevant zijn voor het doel van deze verkenning, namelijk de leefwereld van moeders en tienermeiden inzichtelijk maken, zodat de hulpverlening daar nog beter bij kan aansluiten.

2 Voor deze verkenning zijn 10 professionals geïnterviewd van wie vier werkzaam in de residentiële jeugdzorg, twee werk-

- Jongeren met een islamitische achtergrond kunnen worstelen met conflicterende loyaliteiten ofwel morele registers waarin familie- en gemeenschapsverplichtingen, geloof, seksualiteit en zelfrealisatie om voorrang strijden (Schielke, 2009).

Uit de interviews blijkt dat moeders worstelen met seksuele opvoeding vanuit het geloof, met grenzen stellen en met het gesprek. Tijdens hun jeugd was seksualiteit niet of nauwelijks bespreekbaar. De restrictieve opvoeding die moeders zelf hebben genoten en de dubbele seksuele moraal kunnen belemmerend werken voor hen. Daarom bestaat de neiging om terug te vallen op hoe het vroeger thuis ging. In geval van shame sexting worden zowel moeders als dochters door sociale controlemechanismen binnen de Marokkaanse gemeenschap als 'schuldigen' aangewezen: de moeder omdat ze zou hebben gefaald in de opvoeding, de dochter omdat zij 'onzedelijk' gedrag heeft vertoond én dit is uitgelekt. Overigens blijft victim blaming niet beperkt tot de gemeenschap. Er zijn ook professionals, denk aan docenten op school, die tegen een slachtoffer zeggen: hoe kon je zo dom zijn om die naaktfoto te versturen?

Op basis van deze verkenning kunnen we voorzichtig constateren dat het taboe op het praten over seksualiteit afneemt. Als belangrijkste opvoedbehoeften noemen de geïnterviewde moeders: tienermeiden digitaal weerbaar maken en seksuele opvoeding vanuit het geloof meegeven. Maar hoe? Professionals die zelf een Marokkaans-islamitische achtergrond hebben, spelen een actieve rol in deze zoektocht door bijvoorbeeld in de moskee voorlichting te geven over shame sexting.

Voor de geïnterviewde moeders, tienermeiden en professionals met Marokkaans-islamitische achtergrond speelt het geloof een belangrijke rol als bron van kennis aangaande seksuele opvoeding, als helende kracht na de afwijzende reactie van de gemeenschap en als inspiratie voor preventie en interventie.

Voor de meeste geïnterviewde professionals met Nederlandse achtergrond lijkt vooral de individuele geloofsbeleving van tienermeiden een blinde vlek. Geïnterviewde hulpverleners informeren alleen naar het geloof om de sociale positie van een gezin in kaart te brengen en om het risico op eengerelateerd geweld te kunnen inschatten. De geïnterviewde meiden geven aan dat ze het in de nasleep van hun shame sextingervaring (of bijna-ervaring) belangrijk vonden om vergiffenis te vragen aan God. Hun gewetensnood lijkt zich te onttrekken aan het zicht van hulpverleners. Vooral op dit punt schoot de reguliere hulpverlening⁴ te kort: de geïnterviewde tienermeiden voelden zich vaak niet begrepen.

Op basis van deze verkenning komen we tot de volgende aanbevelingen voor hulpverleners en andere professionals:

Op het niveau van preventie:

Bevinding: Moeders willen meer weten over hoe ze binnen de kaders van hun geloof hun kinderen seksueel kunnen opvoeden.

Aanbeveling: Indien er geen kennis over geloof in relatie tot seksualiteit in huis is, betrek dan een geestelijk verzorger bij de initiatieven die je ontplooit in de preventieve sfeer. BloedLink doet dit al op succesvolle wijze en slaagt er via de voorlichting over shame sexting in aan te haken bij de doelgroep. Denk ook aan de locatie van de voorlichting. Juist wanneer geloof belangrijk gevonden wordt, is bijvoorbeeld de moskee voor de doelgroep een goede, betrouwbare ontmoetingsplek.⁵

Bevinding: Moeders hebben de behoefte hun dochters digitaal weerbaar te maken.

Aanbeveling: Organiseer voorlichtingsbijeenkomsten over veilig gebruik van sociale media en digitale weerbaarheid waarin shame sexting wordt meegevoerd. Met een dergelijke algemenere titel voorkom je dat moeders denken: 'die bijeenkomst is niet voor

4 Met reguliere hulpverlening wordt hier bedoeld: hulpverlening die in beleid en organisatie geen/amper aandacht besteed aan cultuursensitiviteit.

5 Niet alle moskeeën staan hier open voor, zie voetnoot 33.

mij, want mijn dochter doet niet aan sexting'. Een ander effectief middel zijn trainingen om de weerbaarheid in het algemeen en online weerbaarheid van meiden én moeders te versterken.

Op het niveau van interventie:

Bevinding: Moeders willen graag weten hoe ze hun dochter kunnen steunen als shame sexting een feit is.

Aanbeveling: De moeder stimuleren om tegen haar dochter te zeggen: het is niet jouw schuld. Nagenoeg alle professionals die in deze verkenning geïnterviewd zijn, noemen dit 'ontschuldigen'. Dit ligt zeer gevoelig, omdat de gemeenschap vaak de schuld bij het geshamede meisje en soms zelfs bij de moeder legt.

Bevinding: Meiden die slachtoffer zijn geworden van shame sexting geven aan dat het geloof hen heeft geholpen in het verwerken van hun ervaring. Ook noemen ze dat het geloof hen weerbaarder maakt voor de toekomst, doordat ze het gevoel hebben dat hun eigenwaarde groeit. Ze geven duidelijk aan dat ze op dit punt begrepen willen worden door de hulpverlener.

Aanbeveling: Verdiep je in generieke geloofskwesties, maar verlies niet het individu uit het oog en check continu of je aannames kloppen met de individuele geloofsbeleving. Besteed vooral in de herstelperiode ruim aandacht aan religieuze gewetenskwesties waar deze meiden mee kunnen worstelen. Indien er niet genoeg expertise in huis is, organiseer dan bijvoorbeeld gesprekken met een geestelijk verzorger.

De namen van de respondenten in deze verkenning zijn, met het oog op hun privacy, gefingeerd.

Inhoud

Samenvatting	2
Introductie	6
1. Onderzoeksmethoden	12
2. Bevindingen uit literatuur	14
3. Dilemma's in de praktijk van de hulpverlening	18
4. Thuis praten over seksualiteit en sociale media	21
5. De toorn van de gemeenschap	28
6. De rol van het geloof	31
7. Conclusie	35
Literatuurlijst	41
Bijlage	44

Introductie

In deze verkenning bieden we een inkijk in de leefwereld van moeders en tienermeiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond. Wat zijn hun ideeën over seksualiteit in relatie tot sociale media? Wat vinden zij van sexting en shame sexting, hebben zij zelf ervaring hiermee? Hoe kun je als professional deze perspectieven en kennis benutten om de negatieve gevolgen van shame sexting te voorkomen én te helpen bij het verwerken ervan? We hebben een aantal aanbevelingen voor hulpverleners gebundeld. De basis voor onze aanbevelingen wordt gevormd door wetenschappelijke literatuur, adviezen van experts, ervaringen van hulpverleners die al intensief werken met moeders en meiden op het terrein van shame sexting én interviews met moeders en tienermeiden. We hopen hiermee hulpverleners toe te rusten in hun ondersteuning aan moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond, zodat zij op hun beurt beter in staat zijn om hun dochters voor te lichten en bij te staan.

Definitie

De term sexting is een samentrekking van de woorden 'sex' en 'texting' en dook in 2005 voor het eerst op in de Britse krant *The Sunday Telegraph* als omschrijving voor het uitwisselen van expliciete seksuele tekstberichten. Door de technologische ontwikkelingen werd het later ook mogelijk om (bewegende) beelden te sturen. Een breed gedeelde, eenduidige definitie van shame sexting is er (nog) niet, maar het gaat erom dat de verstuurde beelden weer worden doorgestuurd. Vaak wordt geen onderscheid gemaakt tussen sexting en shame sexting, zoals blijkt uit de volgende definitie:

Sexting is het maken en versturen van seksueel getinte beelden, zoals naaktfoto's en seksfilmpjes. Het kan hierbij gaan om seksueel getinte beelden die de jongere van zichzelf maakt of verstuurt, of om het

zien of versturen van beelden van anderen (De Graaf, Van den Borne, Nikkelen, Twisk, & Meijer, 2017).

Deze definitie komt overeen met de definitie die internationale onderzoekers hanteren (Draper, 2012; Lenhart, 2009; Lippman & Campbell, 2014).

Sexting is een relatief nieuw, snelgroeiend onderzoeksterrein. Een zoekactie met peiljaar 2010 met het trefwoord 'sexting' levert in het wetenschappelijke zoekstelsel Scopus zeven artikelen op. In 2018 is dat aantal opgelopen tot 413 artikelen. De huidige onderzoeken concentreren zich op de aard van het sociale mediagebruik onder jongeren (Weiss & Samenow, 2010; Kosenko, Luurs, & Binder, 2017) en prevalentie van sexting (Van Ouytsel, Van Gool, Walrave, Ponnet, & Peeters, 2014; De Graaf et al., 2017). Het merendeel van de onderzoekers beschrijft sexting als risicogedrag en linkt dit aan negatieve gevolgen, zoals online pesten en strafrechtelijke vervolging (Döring, 2014).

In het onderzoek van Ringrose en collega's (2013) wordt de nadruk gelegd op zorgen rondom het mogelijke misbruik van seksueel getinte foto's voor (online) pesten. Hiermee komen we op het terrein van shame sexting.

Sexting-expert Anouk Visser stelt dat er niet altijd een scherpe scheidslijn tussen sexting en shame sexting bestaat. 'Shame sexting is het doorsturen van beelden naar derden, zonder toestemming van de maker, met het doel te laten zien welk gedrag de maker vertoont om hier een waardeoordeel over te kunnen geven.'⁶ Visser stelt dat er veel incidenten zijn waarbij materiaal wordt doorgestuurd naar derden. Dit is niet

6 Anouk Visser is sextingdeskundige bij kennisinstituut Movisie. Over de thematiek van deze verkenning is zij tweemaal geraadpleegd.

Voor de term 'shame sexting' worden in onderzoeken diverse andere aanduidingen gebruikt, zoals 'slut shaming', 'wraakporno', 'exposing' en het bredere begrip 'cyber bullying' ofwel online pesten. Deze termen tonen hoe er in de sociale werkelijkheid wordt gesproken over (onderdelen van) het fenomeen shame sexting. De term 'slut shaming' (Charteris, Gregory & Masters, 2016) is niet genderneutraal, omdat het verwijst naar 'slut' ofwel 'hoer', terwijl ook jongens slachtoffer kunnen worden van shame sexting. De term 'wraakporno' impliceert dat er een relatie is tussen de verspreider en de afgebeelde persoon, vaak een liefdesrelatie die door de afgebeelde persoon is beëindigd, waarop de verspreider uit wraak seksueel getinte foto's en/of filmpjes verspreidt. Bij shame sexting hoeft dit niet het geval te zijn. Het begrip 'exposing' verwijst naar het 'ontmaskeren' van de afgebeelde persoon, waardoor de schuld bij hem/haar komt te liggen en niet bij degene die de beelden doorstuurt. Het begrip 'cyber bullying' (Kowalski, Giumetti, Schroeder & Lattanner, 2014) is breed en omvat het hele spectrum aan online pestgedrag en lijkt vooral een gevolg van shame sexting.

altijd een vorm van shame sexting, waarbij opzettelijk schade wordt berokkend aan de afgebeelde persoon, maar het gaat eerder om jeugdige onhandigheid en stoerdoenerij.⁷

In deze verkenning hanteren we de volgende werkdefinitie van het begrip shame sexting: *Shame sexting is het zonder toestemming van de afgebeelde persoon verspreiden van seksueel getinte beelden, met de intentie schade te berokkenen aan de afgebeelde persoon.*⁸ Waar de respondenten spreken van 'exposing' hebben we dit, omwille van de authenticiteit, intact gelaten.

Hoe vaak komt sexting voor?

Met de komst van nieuwe sociale media, zoals de app Snapchat waarin foto's verstuurd kunnen worden die slechts enkele seconden zichtbaar zijn⁹, lijkt sexting in populariteit toe te nemen (De Graaf et al., 2017; Charteris et al., 2016). Een op de acht jongens en meisjes geeft in 2017 aan in het afgelopen half jaar een naaktfoto of seksfilmpje van zichzelf te hebben verstuurd. In 2012 gold dit voor 6% van de jongens en 4% van de meisjes (De Graaf et al., 2017). Andere onderzoeken laten een hogere frequentie zien van sexting onder Nederlandse jongeren.¹⁰

⁷ Ibid.

⁸ Zie ook: www.movisie.nl/artikel/sexting-waar-ligt-grens-geraadpleegd d.d. 11 juni 2018.

⁹ Voor degene die de naaktfoto stuurt, kan het veilig voelen, omdat het beeld verdwijnt, maar doordat de ontvanger een schermafbeelding kan maken van de foto is het nog steeds mogelijk de foto ongevraagd door te sturen.

¹⁰ Een enquête van EenVandaag (2018) onder ruim veertienhonderd jongeren tussen de 12 en 24 jaar toont aan dat een kwart van de ondervraagde jongeren seksueel getinte beelden van zichzelf heeft. Een op vijf deelt deze ook met anderen. Twee jaar eerder deelde een op de zeven jongeren naaktafbeeldingen van zichzelf. Sexting lijkt dus steeds vaker voor te komen, concluderen de onderzoekers. eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/meer-jongeren-doen-aan-sexting geraadpleegd d.d. 22 mei 2018.

Meiden met een Marokkaans-islamitische hebben last van de dubbele seksuele moraal, het geheel aan normatieve opvattingen over wat gepast seksueel gedrag is voor vrouwen versus mannen. Deze lijkt vooral bij laagopgeleide islamitische jongens sterk aanwezig te zijn (Vanwesenbeeck, 2011). We zien een bevestiging van deze veronderstelling van Vanwesenbeeck bij de 'expose-groepen' die eind 2017 het maatschappelijk debat domineerden. Het belangrijkste doel van deze groepen is islamitische meiden met een voornamelijk Marokkaanse achtergrond aan de schandpaal te nagelen. Plegers zijn islamitische jongens/mannen.¹¹

Wat is het verschil tussen jongens en meiden als het gaat om sexting?

Ringrose en collega's (2013) leggen de gender-component van sexting bloot, waarbij vooral meiden slachtoffer worden van de dubbele seksuele moraal. Hun onderzoek toont aan dat sexting voor pubermeiden negatieve gevolgen kan hebben, zoals reputatieschade en online pesten. Voor jongens kan het bezit van naaktbeelden juist werken als een trofee en als bewijs van hun succes bij meiden (Ringrose, Harvey, Gill & Livingstone, 2013; Lippman & Campbell, 2014).

Uit onderzoek blijkt dat meiden het vaker dan jongens als vervelend ervaren wanneer zij beelden zien van een ander, of wanneer een ander beelden van hen maakte, deelde of hierom vroeg. Marokkaanse meiden rapporteren relatief vaker dan jongens én meisjes van Nederlandse, Surinaamse/Antilliaanse en Turkse komaf negatieve ervaringen met sexting (De Graaf et al., 2017).

Wat zijn de gevolgen van shame sexting?

Sexting kan bijdragen aan een positieve seksuele ontwikkeling indien er is voldaan aan criteria als wederzijdse instemming en vrijwilligheid.¹² Shame sexting is echter een vorm van seksueel grensoverschrijdend gedrag.

De afgebeelde persoon wordt 'geshamed' ofwel aan de schandpaal genageld. De gevolgen hiervan zijn vaak schadelijk en onuitwisbaar voor de afgebeelde persoon. Slachtoffers kampen met ernstig persoonlijk leed, schooluitval, schaamte, problemen bij het vinden van een (bij)baan, angst en onzekerheid; in sommige gevallen leidt dit zelfs tot (neiging tot) zelfdoding.¹³ Daarnaast verkeren zij als geportretteerden in een chantabele positie, hetgeen hen nog kwetsbaarder maakt.¹⁴

Deze kwetsbaarheid geldt in hoge mate voor tienermeiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond. Wanneer zij met shame sexting worden geconfronteerd, kan de gemeenschap daar negatief op reageren. In de ogen van de gemeenschap overtreden zij geldende normen en beschadigen de familie-eer

11 nos.nl/op3/artikel/2221042-exposen-gaat-door-vrouwen-nog-altijd-ontmaskerd-als-hoer.html geraadpleegd d.d. 5 juni 2018.

12 vlaggensysteem.nl geraadpleegd d.d. 21 november 2018.

13 Zie de zaak van Onür: www.tubantia.nl/enschede/onur-15-uit-enschede-springt-van-flat-na-ontdekken-naaktfoto-op-instagram~a2400818 geraadpleegd d.d. 30 november 2018.

14 www.onuitwisbaar.nu geraadpleegd d.d. 11 juni 2018.

(Vanwesenbeeck, 2011).¹⁵ In veel Marokkaans-islamitische gezinnen is praten over seksualiteit lastig. Mede door het religieuze verbod op seks voor het huwelijk rust er een taboe op het onderwerp (Van Lee & Mouthaan, 2007; Van Bommel, 2003; Buitelaar, 2006; Tabatabaie, 2015). Juist dit taboe maakt dat meiden doorgaans de ondersteuning van thuis missen en dus gemakkelijk te chanteren zijn.¹⁶

Shame sexting heeft ook een juridische component. Zowel het bezitten als het verspreiden van naaktfoto's en/of filmpjes van en door minderjarigen is verboden onder de Wet Kinderporno. De huidige minister van Justitie is bezig met wetsvoorstellen met als doel 'wraakporno' harder aan te pakken. Wie straks zonder toestemming naaktfoto's en filmpjes doorstuurt, riskeert een celstraf van maximaal twee jaar. Minderjarige wetsovertreders worden echter niet vervolgd maar doorgestuurd naar Halt, zodat ze tot inkeer kunnen komen zonder een strafblad te krijgen. Er blijven ook shame sextingszaken waarvoor jongeren zich wél voor de rechter moeten verantwoorden, bijvoorbeeld de gevallen die gepaard gaan met dwang of afpersing.

De meeste hulpverleners en wetenschappers zien sexting als een mogelijke vorm van gezond seksueel (experimenteer)gedrag, mede omdat de digitale wereld voor tieners een deel de echte wereld heeft vervangen (Charteris et al., 2016; Ringrose et al., 2013; De Graaf et al., 2017). Zolang de beelden binnen een gelijkwaardige relatie uitgewisseld worden en daar blijven, lopen verzender en ontvanger weinig risico en kan het zelfs ervaren worden als een meerwaarde voor de relatie (Döring, 2014; Frans, Franck en Janssens, 2010). Criteria om dit te toetsen zijn: toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, leeftijds- of ontwikkelingsadequaat, contextadequaat en zelfrespect (Frans et al., 2015).

15 Zie: oratie uitgesproken op 22 november 2011 door Ine Vanwesenbeeck, hoogleraar Seksuele ontwikkeling, diversiteit en gezondheid aan de faculteit Sociale Wetenschappen te Utrecht.

16 Een geestelijk verzorger legt een directe link tussen mate van chantabel zijn en openlijk met je ouders over seksualiteit kunnen praten, opgetekend tijdens interview, d.d. 22 maart 2018.

Voor de geïnterviewde moeders en meiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond zijn bovengenoemde opvattingen een brug te ver. Zij zien sexting niet als gezond seksueel experimenteergedrag, maar als grensoverschrijdend gedrag waarmee je de eer van jezelf en de familie aantast.

Waarom doen jongeren aan sexting?

Voor tienermeisjes lijkt te gelden: zien sexten, doet sexten. Van Oosten en Vandenbosch (2017) concluderen in hun vergelijkend onderzoek onder 953 Nederlandse pubers (13-17 jaar, 49,4% meiden) en 899 Nederlandse jongvolwassenen (18-25 jaar, 56,1% vrouwen) dat blootstelling aan sexy zelf-representaties de bereidheid onder pubermeiden om zélf te sexten vergroot.

In dit proces zijn twee kernbegrippen van belang: commodificatie en gaze. Er wordt gesproken van commodificatie wanneer jongeren zichzelf positioneren als *commodities* (handelswaar) doordat ze solliciteren naar *likes* op basis van hun uiterlijk (Charteris et al., 2016). Meiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond zijn hier, net als hun leeftijdsgenoten, dagelijks enkele uren mee.¹⁷ Het zien en gezien worden, de zogenoemde *gaze*, beïnvloedt de sociale controle en groepsdruk (*ibid.*). Uit onderzoek blijkt dat sentimenten rondom sociale

acceptatie of afwijzing via sociale media een vergelijkbare impact hebben als wanneer dit face-to-face gebeurt (Kowalski et al., 2014).

17 Uit het CBS-paper 'Jongeren over sociale media' (2015) blijkt dat de gemiddelde tijd die jongeren besteden aan sociale media 1 tot 3 uur per dag bedraagt. Eenvijfde van de ondervraagde jongeren zegt er dagelijks 3 tot 5 uur mee bezig te zijn. Hoewel deze verkenning niet over sociale mediagebruik in het algemeen gaat, is dit een relevant gegeven. Hoe meer tijd jongeren doorbrengen op sociale media, hoe meer kans op riskant internetgebruik, waaronder shame sexting en online pesten (Atwood, 2016).

Maatschappelijke relevantie van deze verkenning

Snapchat, Instagram en andere sociale media zijn bijna niet meer weg te denken uit het leven van Nederlandse tieners (Turpijn et al., 2018). Van alle Nederlandse jongeren bezit 96% een smartphone.¹⁸ Ook in het leven van meiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond zijn sociale media een bron van sociale contacten, informatie en vermaak. Sociale media bieden jongeren o.a. een platform van waaruit ze zichzelf 'vermarkten' aan leeftijdsgenoten, met als doel erkenning voor hun sociale status (Charteris et al., 2016).

Wetenschappelijke relevantie van deze verkenning

De huidige literatuur over sexting wordt gedomineerd door studies uit de Verenigde Staten (Döring, 2014). Een van de weinige grootschalige studies onder Nederlandse respondenten is het vergelijkend onderzoek naar het verband tussen leeftijd en gender en de ontvankelijkheid om te doen aan sexting van Van Oosten en Vandenbosch (2017). Er wordt echter zelden een onderscheid gemaakt naar etnische herkomst en/of religie. In de grootschalige studie *Seks onder je 25ste* gebeurt dat wel. Hierin hebben de auteurs onder meer de prevalentie van sexting onder islamitische jongeren onderzocht. Maar in dit representatieve onderzoek blijft het verband met de opvoeding onderbelicht, terwijl seksuele opvoeding of een gebrek daaraan een belangrijke voorspeller is van seksueel gedrag van pubers (De Graaf et al., 2017).

18 Trends in de Digitale Media & Entertainment van GfK. www.gfk.com/nl/insights/press-release/bijna-alle-jongeren-bezitten-een-smartphone geraadpleegd d.d. 13 mei 2018.

Dat kinderen online behendig zijn, wil nog niet zeggen dat ze mediawijs zijn. Maar wat is mediawijsheid eigenlijk? *Mediawijsheid is de verzameling competenties die je nodig hebt om actief en bewust deel te nemen aan onze mediasamenleving.*¹⁹ In het aanleren en verder ontwikkelen van die competenties, speelt (media)opvoeding een belangrijke rol. Uit het onderzoek *Seks in de media: wat doen jongeren ermee?* blijkt dat mediaopvoeding door ouders invloed heeft op de mate van acceptatie van tienermeisjes van seksueel grensoverschrijdend gedrag (Nikken & De Graaf, 2007). Mediawijzer.net biedt ouders handvatten voor die mediaopvoeding, zoals: *25 manieren om aan je kind te vragen hoe het vandaag op internet was.*²⁰ Ook zijn er diverse campagnes die jongeren wijzen op de risico's, bijvoorbeeld *Think before you post.*²¹

Qpido heeft een interventie ontwikkeld genaamd *hetgesprek.amsterdam*, die islamitische ouders tools geeft om het gesprek met hun tienerkinderen aan te gaan.

19 De term 'mediawijsheid' is in 2005 door de Raad voor Cultuur geïntroduceerd. Mediawijzer.net, het expertisecentrum op het gebied van mediawijsheid formuleerde in 2010 deze definitie.

20 www.mediawijsheid.nl/ouders geraadpleegd d.d. 30 mei 2018.

21 www.mediawijsheid.nl/mediaopvoeding geraadpleegd d.d. 19 juni 2018.

Kritiek op dergelijke initiatieven is er ook, omdat degene die de foto stuurt wordt aangesproken en niet degene die de foto doorstuurt, al blijkt uit meerdere casussen dat niet alle foto's die doorgestuurd worden met kwade opzet worden doorgestuurd. Zie ook waarschuwing politie: www.politie.nl/nieuws/2018/januari/17/06-sexting-kan-je-levenslang-achtervolgen.html geraadpleegd d.d. 14 december 2018.

Onderzoeksvraag

Op basis van de hierboven beschreven aandachtspunten, komen we tot de volgende onderzoeksvraag:

Hoe kunnen professionals moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond ondersteunen in de opvoeding, zodat de negatieve gevolgen van shame sexting onder tienermeiden kunnen worden voorkomen en aangepakt?

De volgende deelvragen helpen om de onderzoeksvraag te beantwoorden en zijn vanuit het oogpunt van professionals geformuleerd:

- Welke obstakels ervaren professionals bij het bespreekbaar maken van seksualiteit in relatie tot sociale media bij moeders en tienermeiden met Marokkaans-islamitische achtergrond?
- Hoe spreken moeders en tienermeiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond over seksualiteit in relatie tot sociale media?
- Welke invloed heeft sociale controle in het geval van shame sexting?
- Welke rol speelt het geloof in de opvattingen over en in de preventie en aanpak van shame sexting?

Leeswijzer

Deze verkenning is opgedeeld in een literatuuronderzoek en een praktijkonderzoek.

In het volgende hoofdstuk worden de onderzoeksmethoden besproken, gevolgd door het theoretisch kader waarin enkele relevante concepten uit de literatuurstudie worden toegelicht.

Hoofdstuk 3 behandelt de dilemma's in de praktijk van professionals, waarmee de eerste deelvraag wordt beantwoord. In hoofdstuk 4 wordt de tweede deelvraag beantwoord, waarin wordt stilgestaan bij hoe moeders en tienermeiden spreken over seksualiteit in relatie tot sociale media.

De invloed van sociale controle in het geval van shame sexting, verwoord in de derde deelvraag, komt in hoofdstuk 5 aan bod. De rol van het geloof, de vierde deelvraag, wordt in hoofdstuk 6 belicht. In het concluderende hoofdstuk 7 wordt de hoofdvraag beantwoord en worden er aanbevelingen gedaan voor professionals.

1. Onderzoeksmethoden

Deze verkenning is kwalitatief en explorerend van aard. Shame sexting is relatief nieuw en daarom is kennis over de opvattingen, beleving van en betekenisverlening door de doelgroep nauwelijks voorhanden. Daarom is gekozen voor kleinschalig diepte-onderzoek.

We hebben de volgende methoden toegepast: een literatuurstudie, interviews en participerende observatie. De literatuurstudie heeft aanknopingspunten geboden om de vragenlijsten voor de interviews te maken, en dient om voor professionals inzichtelijk te maken wat de rol van geloof en cultuur is in de impact en de nasleep van shame sexting. De participerende observatie hebben we toegepast door vijf bijeenkomsten bij te wonen, waaronder een voorlichtingsbijeenkomst in een moskee over shame sexting.²² Hieraan namen ruim zestig moeders en tienerdochters actief deel. Meerwaarde van deze methode is dat we via de bijeenkomsten konden zien hoe er in collectief verband werd gesproken over shame sexting en over de sociale controle en de gevolgen ervan.²³

Onderzoekspopulatie en werving

We hebben in totaal twintig interviews gehouden. We hebben tien professionals geïnterviewd die vanuit hun professie veel te maken krijgen met shame sexting. Hiervan hebben er vier zelf een Marokkaans-islamitische achtergrond. Professionals voelen de noodzaak om het gesprek over taboeonderwerpen binnen de gemeenschap aan te gaan, omdat ze er in hun werk vaak in schrijnende gevallen mee gecon-

fronteerd worden. De manier waarop zij het geloof zien, vormt de basis voor hoe ze over shame sexting praten. Het is aannemelijk dat een orthodox-autoritaire geloofsbeleving een ander gesprek oplevert dan een geloofsbeleving waarin een professional zich kan verbinden met het slachtoffer, zich in haar situatie kan inleven en haar noden centraal stelt in het herstelproces. Voor deze verkenning hebben wij met de laatste categorie professionals gesproken.

De tweede onderzoeksgroep vormen vijf moeders, in Nederland geboren of op jonge leeftijd naar Nederland gekomen. Voor moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond ligt het praten over dit onderwerp gevoelig, onder meer vanwege gezichtsverlies. Door geestelijk verzorgers, hulpverleners en een jeugd-rechercheur (behorend bij de respondentengroep professionals) te interviewen, aan wie de moeders noodgedwongen hun verhaal hebben gedaan, hebben we getracht een zo goed mogelijk beeld te krijgen van de dilemma's en behoeftes van moeders.

De derde onderzoeksgroep vormen de vijf (niet-verwante) tienermeiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond in de leeftijd van 12 tot 17 jaar, geboren en getogen in Nederland. We hebben voor de leeftijdscategorie 12-17 jaar gekozen, omdat uit gesprekken met professionals blijkt dat jonge meiden een hoger risico lopen op negatieve ervaringen. Uit onderzoek van hulpverleningsinstantie Fier blijkt dat bij bijna de helft van de meiden met een migratie-achtergrond die ervaring hebben met shame sexting, dit rond het 13e levensjaar plaatsvond (Kunselser, 2017). Mede gezien deze jonge leeftijd hebben de opvoeders een belangrijke rol, vandaar dat we ook moeders bij dit onderzoek hebben betrokken (zie ook paragraaf 'Verantwoording keuze moeders').

22 Voorlichtingsbijeenkomst 'Sexting en Exposing' in Islamitisch Cultureel Centrum Leidsche Rijn (ICCLR), d.d. 23 februari 2018.

23 Alle bezochte bijeenkomsten staan kort beschreven in het logboek, zie bijlage.

De werving heeft voornamelijk plaatsgevonden via moskeeën. Dit betekent dat de onderzoekspopulatie niet representatief is voor de Marokkaans-islamitische gemeenschap, mede doordat deze moeders, die de moskee frequenteren, waarschijnlijk meer dan gemiddeld met hun geloof bezig zijn.

Verantwoording keuze meiden met een Marokkaanse achtergrond

Zoals gezegd, blijkt uit onderzoek dat sexting een duidelijke gendercomponent heeft (Ringrose et al., 2013). Meiden rapporteren vaker een negatieve ervaring met sexting dan jongens (De Graaf et al., 2017). Vergeleken met meiden met een Nederlandse achtergrond hebben relatief veel Marokkaanse meiden een negatieve ervaring²⁴ met sexting: van de 264 ondervraagde Marokkaanse jongeren geeft 19% van de meisjes aan de afgelopen zes maanden een negatieve ervaring te hebben gehad met sexting. Ter vergelijking: onder de Nederlandse/westerse onderzoekspopulatie van 18.211 jongeren zegt 14% van de meiden een recente negatieve ervaring met sexting te hebben gehad (De Graaf et al., 2017).

Verantwoording keuze moeders

Wanneer jongeren iets willen weten over seks zoeken ze de informatie meestal online. Ook stellen ze hun vragen regelmatig aan vrienden of vriendinnen of aan hun moeder (De Graaf et al., 2017). Ook in gezinnen met een Marokkaans-islamitische achtergrond zijn moeders in dezen de belangrijkste opvoeder. In het onderzoek *Diversiteit in vaderschap* van Distelbrink en collega's uit 2005 blijkt dat Marokkaanse vaders de neiging hebben seksuele opvoeding aan moeders over te laten. Iets meer dan de helft van de ondervraagde Marokkaanse vaders stelt dat moeders voor hun dochters (en zonen) een rol vervullen voor wat betreft communicatie over onderwerpen die met man-vrouwverhoudingen en seksualiteit te maken hebben (Distelbrink, Geense & Pels, 2005).

24 De Graaf en collega's specificeren de negatieve ervaringen niet. Uit onze bevindingen blijkt dat uitgescholden worden voor hoer (zowel offline als online), bespuugd worden en ruzie thuis het meest voorkomen.

Verantwoording keuze respondenten met een Marokkaanse achtergrond

De culturele/etnische achtergrond van onze respondenten hebben we beperkt tot de Marokkaanse, om eerder genoemde inhoudelijke redenen, waaronder het relatief hoge percentage negatieve ervaringen met sexting. Van belang is ook dat de Marokkaanse gemeenschap het probleem van shame sexting erkent en zoekt naar manieren om hiermee om te gaan.²⁵ Voorlichting over shame sexting heeft tot op heden alleen nog plaatsgevonden in Marokkaanse moskeeën.

Ten slotte speelden er praktische redenen mee: werving van voldoende respondenten van bijvoorbeeld Turkse, Hindoestaanse of Somalische komaf binnen de tijdspanne van deze verkenning was niet realistisch. Bovendien zouden we, gezien de beperkte omvang van deze verkenning, geen recht kunnen doen aan de diverse etnisch-culturele achtergrond, religie-beleving, opvoeding en migratiegeschiedenis.

25 Volgens de initiatiefnemers van BloedLink heeft dit gelijknamige voorlichtingsprogramma nog niet plaatsgevonden in Turkse moskeeën. Deze voorlichting is specifiek op islamitische jongeren gericht. Zie ook: www.prettywoman-utrecht.nl/bloedlinktrailer geraadpleegd d.d. 22 april 2018.

2. Bevindingen uit literatuur

In dit hoofdstuk beschrijven we relevante concepten die we ontleen aan de literatuur. Kennis van deze concepten kan bijdragen aan een beter begrip van seksuele opvoeding in gezinnen met een Marokkaans-islamitische achtergrond, waardoor professionals moeders met Marokkaans-islamitische achtergrond beter kunnen ondersteunen in de opvoeding. Het gaat om de volgende concepten: cognitieve contaminatie, morele registers, hashoema-habitus, weerbaar opvoeden en diversiteitssensitief werken.

Cognitieve contaminatie

Marokkaanse Nederlanders volgen in grote lijnen dezelfde patronen als andere moslims die als minderheid leven in westerse samenlevingen. Antropologe Marjo Buitelaar beschrijft deze tendensen in haar boek *Islam en het dagelijks leven: Religie en cultuur onder Marokkanen* als volgt: 'Als gevolg van globalisering worden moslims steeds meer geconfronteerd met andere leefstijlen en opvattingen van zowel moslims als niet-moslims. [...] In hun dagelijks leven bewegen zij zich in een overwegend niet-islamitische omgeving waarbinnen zij hun eigen positie dienen te bepalen' (Buitelaar, 2006, p. 39).

De cognitieve contaminatie-theorie van socioloog Peter Berger helpt te begrijpen hoe moeders en tienermeiden hun eigen positie bepalen en hun leefstijlen invulling geven. Cognitieve contaminatie houdt in dat mensen hun (religieuze) overtuigingen bewust of onbewust aanpassen in de dynamiek van het vriendschappelijke en fysieke samenleven in een pluralistische samenleving.²⁶ Dit betekent dat ook opvattingen

over seksualiteit beïnvloed kunnen worden, zowel bij moeders als bij meiden.

Morele registers

Om inzicht te krijgen in de innerlijke strijd van tienermeiden, is het begrip 'morele registers' van antropoloog Samuli Schielke (2009) van belang. Hij heeft veel onderzoek gedaan onder moslimjongeren en hij beschrijft de innerlijke strijd die jongeren kunnen ervaren door conflicterende loyaliteiten (de 'morele registers') die zich voordoen binnen familie- en gemeenschapsverplichtingen, geloof, seksualiteit en zelfrealisatie. Tegen de achtergrond van deze morele registers banen tienermeiden zich een weg naar volwassenheid en zoeken zij een balans tussen westerse, seculiere opvattingen omtrent seksualiteit en hun traditionele opvoeding en opvattingen.

Hashoema-habitus

Maagdelijkheid tot het huwelijk is binnen de islamitische traditie een belangrijke norm, die ook in de opvoeding een centrale plaats inneemt. Door migratie en cognitieve contaminatie kan de manier waarop *individuen* met deze norm omgaan veranderen. De *gemeenschap* ziet echter toe op de naleving van deze norm; dit is de sociale controle. Zo stelt Heemelaar dat de maagdelijkheidsnorm onder druk staat, maar toch bij grote groepen moslims nog sterk verinnerlijkt is (Heemelaar, 2000). Deze verinnerlijking wordt in de antropologie *habitus* genoemd. Deze term verwijst naar de natuurlijke disposities van mensen, hun neiging om op een bepaalde manier te reageren of te handelen, al naar gelang hun vorming in de groep waartoe ze behoren (Bourdieu, 1990). Wanneer maagdelijkheid de norm is, zal de gemeenschap geneigd zijn sexting niet te zien als gezond seksueel experimenteelgedrag, maar als grensoverschrijdend. Wanneer een afgebeelde persoon slachtoffer wordt

26 Socioloog Peter Berger (2014) definieert pluralisme als volgt: 'Pluralism is a social situation in which people with different ethnicities, worldviews and moralities live together peacefully and interact amicably.' Hij onderscheidt als gevolg hiervan drie processen: *cognitive contamination*, *cognitive compromise* en *cognitive bargaining*.

van shame sexting, wordt die persoon daarom niet als slachtoffer, maar als schuldige beschouwd. Hierdoor wordt shame sexting als schadelijk gezien voor de eerbaarheid van het meisje en voor de eer van haar familie. Ter bescherming van die eer wordt, met name in de socialisatie van Marokkaanse kinderen, het woord *hashoema* veelvuldig gebruikt. Het woord vertolkt de brede betekenis van fatsoen, en het gebruik ervan dient ter voorkoming van ongewenst (seksueel) gedrag (Buitelaar, 2006).

Weerbaar opvoeden

De seksuele ontwikkeling van tienermeiden vindt voor een deel online plaats: deze ontwikkeling brengt naast ruimte voor experiment ook risico's - zoals shame sexting - met zich mee. Voor het beperken van risico's is het vergroten van de seksuele en online weerbaarheid van meiden van groot belang. Online weerbaarheid, bijvoorbeeld bij een verzoek om een naaktfoto te sturen, betekent 'nee' durven zeggen in een situatie waarin persoonlijke grenzen overschreden kunnen worden, zelfs als dat een relatie in gevaar brengt. Deze assertieve houding kan negatieve ervaringen voorkomen.²⁷ Door een weerbare opvoeding is een (potentieel) slachtoffer in staat om de situatie thuis of op school bespreekbaar te maken, wat verdere escalatie kan voorkomen. Escalatie kan op drie niveaus plaatsvinden: op het niveau van de afgebeelde persoon, de pleger en de gemeenschap. De afgebeelde persoon kan door (dreiging met) shame sexting lijden onder schaamte, angst, stress of depressie.²⁸ In het geval van escalatie nemen deze belastende gevoelens verder toe. Chantage door de pleger kan leiden tot escalatie. Zo kan een pleger de afgebeelde persoon geld afpersen, dwingen tot seksuele handelingen of aandringen op het sturen van nieuwe beelden. Leden van de gemeenschap reageren vaak afkeurend op deze beelden door schande te spreken over de afgebeelde persoon en zich van haar te distantiëren. Dit kan door verdere verspreiding van

27 Bron: interview initiatiefnemers voorlichtingsprogramma BloedLink.

28 Zie ook www.onuitwisbaar.nu geraadpleegd d.d. 14 december 2018.

Wat is weerbaarheid en wat heb je ervoor nodig?

Weerbaarheid is het vermogen om ondanks stress, tegenslagen en risico's een gezond en positief welzijn te ontwikkelen (Tugade en Frederickson, 2004; Ungar, 2008). Vandoninck en collega's (2013) definiëren online weerbaarheid als volgt: '[...] Online weerbaarheid is iemands kunde om om te gaan met een negatieve online ervaring door oplossende strategieën te bedenken met als doel zich zelf te beschermen tegen schade.'

Eigenschappen als zelfwaardering, probleemoplossend vermogen, een optimistische houding en het vermijden van risicovolle situaties zijn enkele belangrijke kenmerken van weerbaarheid (Fergus & Zimmerman, 2005; Horvers, 2017)

de beelden: het meisje wordt zo publiekelijk aan de schandpaal genageld. Daarbij blijft de pleger meestal buiten schot. Omgaan met de gevolgen van shame sexting vraagt van een meisje met Marokkaans-islamitische achtergrond veel veerkracht, vanwege interne worstelingen, zoals schuldgevoelens, en door de druk van de omgeving.

Voor moeders is het ook belangrijk weerbaar te zijn, bijvoorbeeld wanneer zij te maken krijgen met negatieve reacties vanuit (een deel van) de gemeenschap en bij het steunen van hun dochter. Meiden die thuis worden gesteund lopen überhaupt minder risico chantabel te zijn én de kans op herhaling kan ermee verkleind worden.²⁹

29 Bron: interview initiatiefnemers voorlichtingsprogramma BloedLink.

Opvoeden in Marokkaans-Nederlandse context

Voor ouders met een Marokkaans-islamitische achtergrond is het niet altijd gemakkelijk kinderen zo op te voeden dat zij zich op een positieve manier geworteld voelen in Nederland. Ouders en kinderen kunnen te maken krijgen met discriminatie en negatieve beeldvorming. Waarden, bijvoorbeeld omtrent seksualiteit en maagdelijkheid, die ouders belangrijk vinden, kunnen soms botsen met wat 'normaal' of wenselijk wordt gevonden in de Nederlandse samenleving. De reguliere opvoedondersteuning is nog weinig afgestemd op deze problemen van ouders (Pels, Distelbrink & Postma, 2009).

In weerbaar opvoeden is open communicatie van essentieel belang. Jongeren die opgroeien in migrantengezinnen kunnen te maken

krijgen met een autoritaire opvoedingsstijl. De hiërarchie tussen ouders en kinderen maakt het lastig om open gesprekken aan te gaan (Pels, De Gruijter, & Lahri, 2008). De communicatie binnen het gezin is vaak eenrichtingsverkeer (Pels, 1998).

Hoe voed je kinderen op in een online tijdperk? Ouders hebben tijdens hun jeugd geleerd om nooit een vreemde binnen te laten, maar hoe werkt dat online? Ouders (met een migratieachtergrond) hebben vaak weinig inzicht in de zaken waarmee hun kinderen online te maken krijgen. Als er 'offline' geen openheid is om over zaken te praten zullen kinderen minder geneigd zijn hun 'online zaken' thuis te bespreken.³⁰

Diversiteitssensitief werken

Voor het opbouwen van een vertrouwensrelatie met moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond en tienermeiden in geval van shame sexting, helpt het om als hulpverlener te laten merken dat je de leefwereld begrijpt. Het is belangrijk om kennis te hebben van de dynamieken van shame sexting en de gevolgen ervan voor deze specifieke groep. Houding en vaardigheden van de professional zijn doorslaggevend voor het slagen van (opvoedings)ondersteuning aan cliënten met een migratieachtergrond (Tan, Bekkema & Öry, 2008).

Uit de literatuur blijkt dat hulpverleners zich ervan bewust moeten zijn dat de communicatie met moeders en meiden met een migratieachtergrond om speciale 'interculturele competenties' vraagt: specifieke kennis en vaardigheden, zelfreflectie en een open, onderzoekende, sensitieve houding. De professional moet de cliënt vragen naar haar per-

soonlijke invulling van geloof en cultuur en niet uitgaan van stereotype beelden (Bellaart, 2004).

Daarnaast zijn meer algemene zaken belangrijk, zoals kennis van wat migrant-zijn betekent en van je eigen vanzelfsprekendheden. Dit vraagt van professionals inzicht in en reflectie op de veronderstellingen, waarden en normen die hun eigen denken, handelen en interactie met de cliënt beïnvloeden (Bellaart, Hamdi, Day & Achahchah, 2018).

In het kort:

In de literatuur hebben we een aantal concepten gevonden die bijdragen aan een beter begrip van seksuele opvoeding in gezinnen met een Marokkaans-islamitische achtergrond. Het gaat om de volgende concepten: cognitieve contaminatie, morele registers, hashoema-habitus, weerbaar opvoeden en diversiteitssensitief werken. Kennis van cultuur en religie, zowel in het algemeen als wat betreft de persoonlijke beleving van cliënten, is van groot belang.

³⁰ Bron: interview initiatiefnemers voorlichtingsprogramma BloedLink.

Islamitische waarden omtrent seksualiteit

Geloof vormt voor de moeders in deze verkenning een belangrijke leidraad in de manier waarop ze praten en omgaan met seksualiteit en sociale media. Wat zegt de islamitische traditie er eigenlijk over?

Stilte:

De reden dat er in gezinnen vaak niet over seksualiteit gesproken wordt, ligt waarschijnlijk in het verbod op seks buiten het huwelijk. In een Koranisch vers worden zowel mannen als vrouwen opgeroepen om 'hun ogen neer te slaan en hun schaamstreek kuis te bewaren'.³¹ Indien er toch seksuele activiteit heeft plaatsgevonden dan dient er zo snel mogelijk getrouwd te worden (Van Bommel, 2003).

Sociale controle:

Onder moslims heerst het beeld dat vrouwelijke seksualiteit al gauw leidt tot *fitna*, de maatschappelijke chaos en anarchie die voortvloeit uit het toegeven aan onwettige seksuele verleidingen. Buitelaar stelt dat de sociale controle over het kuise gedrag van moslimvrouwen groot is, veel groter dan de druk op mannen om het Koranische voorschrift na te leven. Deze eenzijdige aandacht komt volgens Buitelaar niet voort uit de islamitische voorschriften op zich, maar is te wijten aan de historisch gegroeide, ongelijke machtsverhoudingen, bevestigd en in stand gehouden door culturele opvattingen en gebruiken (Buitelaar, 2006).

Seks is geen taboe:

Van Bommel (2003) betoogt dat er vanuit de Koran en sunnah [de leefwijze van de profeet Mohammed] geen taboe rust op seksualiteit. Hij wijst erop dat de profeet volgens de islamitische bronnen heel open was over

seksualiteit en dat moslims hem als voorbeeld dienen te nemen. Buitelaar (2006) stelt dat seks in de islamitische plichtenleer niet beschreven staat als een noodzakelijk kwaad om de voortplanting te garanderen. Erotisch genot wordt daarentegen waarde op zich toegekend. Het wordt beschreven als een geschenk van God om het aardse leven te veraangename, echter wel binnen de kaders van een huwelijk (Buitelaar, 2006).

Seks niet op obscene wijze bespreken:

De profetische uitspraak *la haya fi din* [er is geen gêne in het geloof] duidt erop dat gêne geen reden mag zijn om vragen over seksualiteit te vermijden. De eveneens profetische uitspraak *el haya mina din* [gêne komt voort uit geloof] toont dat seksualiteit niet op obscene wijze besproken dient te worden.

'Laagste in Gods ogen'

'Volgens een uitspraak die aan de profeet Mohammed wordt toegeschreven, betaamt het een godvruchtig man niet om met derden over de seksuele omgang met zijn vrouw te spreken. Op de Dag des Oordeels is de man die intiem is met zijn vrouw en vervolgens haar geheimen rondbazuint de laagste in de ogen van God' (Buitelaar, 2006, p. 206). Dit heeft gevolgen voor hoe er in publieke bijeenkomsten wordt gesproken over seksualiteit. Gelovigen beschouwen het als ongepast om met mannen én vrouwen tezamen te spreken over seksualiteit. Bovendien zijn zij eerder geneigd bedekte termen te gebruiken in het praten over seksualiteit, zoals 'slapen met' in plaats van 'vrijen'. Dit heeft bijvoorbeeld de implicatie dat een ouder (vaak) niet de feitelijke seksueel getinte foto's/filmpjes wil zien en ook niet snel zal vragen naar wat er precies te zien is.

31 In de volgende Koranverzen (Soera's) komt kuisheid naar voren: Soera 24: 30,31 (resp. kuisheid mannen en vrouwen Soera 33: 35. Soera 66: 12. Soera 70: 29. Uit: De koran: Een

weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands door Fred Leemhuis, Wereldvenster, Tweede druk 1990.

3. Dilemma's in de praktijk van de hulpverlening

Shame sexting is, evenals andere intieme onderwerpen, voor veel professionals niet gemakkelijk bespreekbaar. Shame sexting bij tienermeiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond wordt, mede door het taboe, ervaren als een nóg grotere uitdaging. In dit hoofdstuk beantwoorden we de eerste deelvraag:

Welke obstakels ervaren hulpverleners bij het bespreekbaar maken van seksualiteit in relatie tot sociale media bij moeders en meiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond?

We gaan in dit hoofdstuk ook kort in op de manier waarop hulpverleners omgaan met cultuursensitief werken.

Uit de interviews met professionals met Marokkaans-islamitische achtergrond blijkt dat zij signaleren dat hulpverleners zonder migratieachtergrond het soms lastig vinden om zich te verplaatsen in het waardensysteem van een tienermeisje met Marokkaans-islamitische achtergrond.

Nadia heeft als hulpverlener veel moslimmeiden begeleid na shame sexting. Zij wijst op de mogelijk negatieve gevolgen van (shame) sexting en op de noodzaak voor hulpverleners om zich van dit andere waardensysteem bewust te zijn:

'Hulpverleners zien social media als een nieuw leefgebied, naast school, thuis en buiten. Dat is een feit. Maar wat het enorme gevaar is bij social media is dat je niet door hebt dat als je één keer 'n foto maakt en zeker met Facebook, en Facebook heeft ook Instagram opgekocht en heeft ook WhatsApp opgekocht, dat alle data bewaard blijven. En dat als je ooit een keer een naaktfoto maakt, dat dat nóóit helemaal verdwijnt. Ja, het past om je eigen seksualiteit te ontdekken binnen

dat nieuwe leefgebied, maar dat kan ook door verhalen te lezen, door ervaringsdeskundigen, bijvoorbeeld via YouTube, te volgen. Dat kan op heel veel verschillende manieren. Wanneer je een naaktfoto verstuurt in dat waardensysteem, dan is het belangrijk om je bewust te zijn van de gevolgen, die kunnen heftiger zijn. Dan is het dus niet gezond, want het wordt door je gemeenschap gezien als schaamtelijk. Hulpverleners vinden het soms lastig om zich te verplaatsen in dit waardensysteem, waarin andere normen gelden en waarin voor meiden striktere regels gelden dan voor jongens.'

Karin, hulpverlener in een residentiële jeugdinstituting, bevestigt dit beeld. Zij maakt gebruik van expertise van collega's met een migratieachtergrond:

'Wij hebben gelukkig binnen onze teams culturele diversiteit. Van die kennis maak ik ook gebruik. Collega's met een andere culturele achtergrond zien eerder de *struggle* van zo'n meisje. Zij weten sneller welke informatie een meisje kan delen met haar ouders en welke niet. Ze zien eerder wanneer er schaamte is en waarom.'

Hulpverleners hechten in hun contact met moeders en meiden die te maken hebben met shame sexting grote waarde aan cultuursensitief werken. Voor hulpverlener Patricia is een divers team belangrijk en vormt het een beproefde manier om te werken met ouders met een Marokkaans-islamitische achtergrond:

'Diversiteit is ontzettend belangrijk, daardoor komen we overal binnen: in buurthuizen, de moskee. En we zetten het bewust in. Liefst een duo, zodat de Marokkaanse hulpverlener net even extra kan uitleggen.'

Voor Daniaal, zelf van Iraanse afkomst, is cultuursensitief werken vooral een efficiënte manier van werken, omdat er geen tijd wordt verspild aan benaderingen die niet passen bij de achtergrond van de meiden en hun ouders. Hij zegt daarover:

‘In onze meidengroep besteden we veel aandacht aan seksualiteit, maar we leggen bij wijze van spreken geen dildo op tafel. Marokkaanse ouders zeggen dan: wát hebben jullie gedaan? Sowieso dus niet met de dildo op tafel, dat is onder moslims een *no go*. Dat moet je als hulpverlener dan ook niet doen. Bij deze doelgroep gebruiken we bijvoorbeeld plaatjes die we ook in de biologieles hebben gehad. Wat opvalt is dat meiden die veel ervaring met jongens hebben, best weinig kennis hebben. Ze zeggen dan bijvoorbeeld: ik krijg geen AIDS, want ik gebruik de pil. Informatie omtrent zwangerschap? Hebben ze vaak niet. Terwijl dit wel de basis vormt, want als je niet je eigen lichaam kent, dan kun je ook moeilijk weten wat je wel en niet wilt.’

Naast het zoeken naar geschikte manieren om informatie over te brengen, toont de literatuur dat het ook van belang is dat een professional in staat is om het taalniveau aan te passen aan de cliënt (Van Wieringen, 2002; De Walt & Hink, 2009). De praktijk van hulpverlener Marieke bevestigt dit:

‘Medewerkers van verschillende culturele achtergrond helpen om de taalbarrière te beslechten, want er zijn moeders die niet voldoende Nederlands spreken. Dat helpt ook om beter aansluiting te vinden bij de ouders.’

Moeders beschouwen cultuursensitiviteit waarin professionals oog hebben voor zaken als gezichtsverlies en haya [schaamte, bescheidenheid] als waardevoller dan een duidelijk ‘rechttoe rechtaan verhaal’ dat niets aan de verbeelding overlaat. Hulpverlener Richard verwoordt dit als volgt:

‘Ik doe vaak de gesprekken met ouders na een shame sextingincident. Wat is er dan te zien? vragen witte ouders, maar dat zal je een Marokkaanse ouder niet zo snel horen vragen. Bij hen hoeft je niet expliciet te zijn, sterker nog: daar stellen ze geen prijs op.’

Die cultuursensitiviteit uit zich in begrip voor de situatie van het tienermeisje, ook al gaat het ogenschijnlijk om iets onschuldigs, vult hij aan:

‘Het lastige is dat voor het ene meisje een foto zonder hoofddoek erg is en voor het andere meisje is een naaktfoto erg. Het gaat erom dat een meisje in contact met een jongen zichzelf bloter afbeeldt dan waarvoor haar familie goedkeuring zou geven. Dat varieert van blote borsten of helemaal naakt, tot filmpjes waarin ze seksuele handelingen uitvoert.’

De cultuursensitiviteit lijkt zich letterlijk alleen op cultuur te focussen en religie buiten beschouwing te laten. Bij een intake vragen hulpverleners wel door op geloof, maar met als doel om een inschatting te maken van mogelijke veiligheidsrisico's met het oog op eengerelateerd geweld. Dit kan tot gevolg hebben dat professionals niet (voldoende) doorvragen op de individuele geloofsbeleving van tienermeiden, zoals blijkt uit het verhaal van hulpverlener Richard:

‘We vragen geloof wel altijd uit, maar meer om een algemeen beeld te krijgen zodat we de sociale positie van het gezin en de familie in kaart kunnen brengen. Dat gaat gemakkelijker naarmate ze langer in Nederland zijn, maar in veel gezinnen, hoe westers ze ook overkomen: eer blijft belangrijk. Ik zie geloof en cultuur als iets aparts en ik geloof ook niet dat eengerelateerd geweld door islam komt. Ik zou wel meer aandacht moeten hebben voor die geloofsbeleving van het meisje.’

Van de zes geïnterviewde hulpverleners zonder migratieachtergrond lijkt er alleen in de dagelijkse praktijk van hulpverleners Danial en Marieke, werkzaam bij dezelfde instelling voor residentiële jeugdzorg, oog te zijn voor de individuele geloofsbeleving. Meiden die gelovig zijn, krijgen daar eens per twee weken de mogelijkheid om met een imam te praten. Danial vertelt:

‘Thuis is die aandacht voor geloof natuurlijk intensiever, we proberen daar hier ook in te voorzien. In principe zijn deze gesprekken vertrouwelijk, tenzij het gaat om een kwestie van leven en dood. Maar in ernstige gevallen geven we de meiden nog altijd de keuze in hoe ze het willen vertellen aan hun ouders.’

En dat luistert nauw bij een onderwerp als seksualiteit dat nog grotendeels in de taboesfeer verkeert. Met dit gebrek aan openheid worstelen hulpverleners, onder wie Richard, die werkzaam is in een expertiseteam eerdergerelateerd geweld. Hij zegt daarover:

‘Ik hoor vaak van ouders: ze had het beter moeten weten. Maar dat meisje deelt in vertrouwen iets intiem, in een periode van contact waarin ze zich gehoord en vertrouwd voelt en dromen en idealen krijgt over zo’n contact met een jongen. Zij heeft de naaktfoto in een intieme sfeer verstuurd. Het gaat erom dat ouders hier alert op worden dat dit gebeurt, maar dan moet eerst het taboe doorbroken worden.’

Marieke, hulpverlener in de residentiële jeugdzorg waar relatief veel meiden zitten die te maken hebben gehad met shame sexting, worstelt ook met het gebrek aan openheid bij ouders.

‘Voor ons is het belangrijk om seksualiteit te bespreken. De meiden die te maken krijgen met shame sexting zijn over het algemeen heel kwetsbaar en niet weerbaar. We moeten daarom wat met seksualiteit en intimiteit en juist ook met dingen eromheen, zoals een laag zelfbeeld.’

Seksualiteit is een uiting van andere dingen die spelen. Bijvoorbeeld geen grenzen kunnen aangeven. Gebrek aan aandacht die ze op een bepaalde manier proberen te compenseren. Maar de manier waarop we dit bespreekbaar kunnen maken: dat is zoeken. Ik vind het belangrijk dat ouders van alles op de hoogte zijn, want wij gaan er op een bepaald moment uit.’

Een ander, wat algemener aspect waar hulpverleners tegenaanlopen, is de onbekendheid met sociale media. Marieke zegt er over:

‘We proberen er zo goed mogelijk op aan te sluiten, maar social media veranderen sneller dan wij mee kunnen. Het blijft dus voor een deel ongrijpbaar. We beseffen dat als je met de tijd mee wilt gaan, je echt aandacht moet hebben voor sociale media. De meeste dingen gebeuren via social media.’

Hulpverleners zijn steeds meer bezig met cultuursensitief werken, waarin gebruik wordt gemaakt van de kennis en ervaring van collega-professionals met Marokkaans-islamitische achtergrond. Echter, structurele aandacht voor individuele geloofsbeleving lijkt nog nauwelijks aanwezig.

Bevindingen in het kort:

- Professionals ervaren een gebrek aan openheid bij ouders als het gaat om seksualiteit in relatie tot sociale media;
- Individuele geloofsbeleving van tienermeiden lijkt een blinde vlek voor professionals;
- Professionals hechten waarde aan diversiteits-sensitief werken, echter ze signaleren dat het vaak lastig is (voor professionals zonder migratie-achtergrond) om zich te verplaatsen in het waardensysteem van moeders en tienermeiden;
- Professionals zeggen het lastig te vinden om de ontwikkelingen in het sociale medialandschap bij te benen en zien een kloof ontstaan tussen hen en de tienermeiden.

4. Thuis praten over seksualiteit en sociale media

In dit hoofdstuk gaan we nader in op de opvoedstrategieën van moeders en het balanceren van tienermeiden tussen hun opvoeding en alle mogelijkheden en verleidingen die sociale media met zich meebrengen. Opvallend is dat meiden behoefte zeggen te hebben aan uitleg van de regel: waarom mag iets niet? En moeders verbinden seksuele opvoeding vooral aan uitleg over islamitische seksuele geboden en verboden. Deze inzichten zijn van belang om mee te nemen in de seksuele opvoedingsondersteuning aan moeders.

In dit hoofdstuk beantwoorden we de tweede deelvraag:

Hoe spreken moeders en tienermeiden met Marokkaans-islamitische achtergrond over seksualiteit in relatie tot sociale media?

Om deze deelvraag te beantwoorden is het noodzakelijk te kijken naar de opvoeding die moeders zelf hebben genoten, de zoektocht naar openheid, het belang van sociale controle en de daarmee gepaard gaande gevoelens van eer en schaamte voor zowel moeders als meiden. De beantwoording van deze vraag geschiedt ook vanuit het perspectief van een hulpverlener, geestelijk verzorger en jeugdresearcher, omdat zij in staat zijn vanuit hun professionele ervaring een aanvullend beeld te geven van hoe de Marokkaanse gemeenschap over dit onderwerp spreekt, hetgeen weer van invloed is op het gesprek bij de moeders en meiden thuis.

Zoektocht naar openheid

Gezien de maagdelijkheidsnorm zijn moeders terughoudend in het openlijk praten over seksualiteit. Ze zijn bang dat hun kinderen een open gesprek hierover beschouwen als toestemming voor het aangaan van seksuele contacten. Het gebrek aan

openheid heeft waarschijnlijk ook te maken met de restrictieve opvoeding die moeders zelf hebben gehad. Dit beeld wordt bevestigd door de literatuur. In het onderzoek van Van Lee en Mouthaan (2007) geven geïnterviewde moeders aan niet of minimaal seksueel te zijn voorgelicht. De communicatie tussen ouders en kinderen over seksualiteit was meer impliciet. Meryem (hbo-gechoold, werkend, moeder van een 17- en een 14-jarige dochter) blikt terug op de opvoeding die zijzelf heeft gehad:

‘Jongens, schoolfeesten...ik vroeg thuis dat soort dingen niet eens. Het feit dat je het vroeg was al: uh ...wil jij dát? Daar kreeg je al ellende over. In die tijd was het heel veel omdat het zo ‘hoorde’. En ook de sociale controle van Marokkanen onderling was veel sterker. Mijn opvoeding was aan de ene kant heel duidelijk en aan de andere kant heel beperkend.’

Samira (mbo-gechoold, huisvrouw met vier kinderen onder wie een 14-jarige dochter) zegt over haar opvoeding:

‘Het was: geen vriendje, geen gekke dingen doen buiten. Maar er was geen openheid, zeg maar geen uitleg van waarom. Zo gingen we er gewoon mee om, geen discussie erover.’

Laila (mbo-gechoold, huisvrouw, moeder van een 13- en een 16-jarige dochter) zegt over de opvoeding die zij heeft gehad:

‘Mijn ouders waren heel streng en we hadden als kinderen een groot gezag voor mijn ouders. Seksualiteit was geen gespreksonderwerp, daar durfden we echt niet over te praten.’

Deze moeders voelen de noodzaak om het anders te doen met hun kinderen, met het geloof als basis. Zo vertelt Laila:

'Ik probeer mijn dochters religieus op te voeden, zodat ze bewuster zijn van wat mag en niet mag in islam. Dat is heel hard nodig in deze tijden. Kinderen moeten sterk in hun schoenen staan en trots zijn op hun eigen identiteit, anders gaat het, zeker met social media, verkeerd.'

Om mogelijke 'dwaling' te voorkomen, zijn moeders zoekende naar een manier om seksualiteit openlijk of zo open mogelijk te bespreken, zonder *haya* [schaamte, bescheidenheid] uit het oog te verliezen. Voor moeder Saida (42 jaar, wo-geschoold, werkend, moeder van een 19-jarige dochter) neemt bescheidenheid een centrale plaats in:

'In het praten over seks is er wel zoiets als *haya*. Schaamte is dan natuurlijk heel negatief beladen, maar er is ook nog een soort van respect.'

Voor Laila is dat een zoektocht:

'Mijn dochters probeer ik mee te geven dat ze op social media niet moeten schelden of niet anderen belachelijk maken en dat ze niks doen dat botst met ons geloof, zoals porno en sexting. Ik zeg altijd: respect voor anderen en bescherm jezelf, niet zwichten voor groepsdruk. Ik wil mijn dochters daar meer in begeleiden, maar hoe precies? Dat weet ik eigenlijk niet.'

Geestelijk verzorger Khamalia probeert moeders als Laila bij te staan. Ze benadrukt juist in het sociale mediatijdperk openheid, maar binnen de grenzen van *haya*.

'Ik zeg tegen moeders: ga in gesprek met je kind. Jij bent als ouder de eerste verantwoordelijke om je kind seksuele opvoeding te geven. Je kan niet zeggen: mijn kind heeft er niks mee te

maken, want je kind ziet het op straat, die hoort erover op televisie. Dus praat met je kinderen en ga niet naar de opvoeding van vroeger. Klopt, vroeger was er geen Facebook, vroeger was er geen smartphone. Nu geef je zelf jouw kind een smartphone, of een tablet. Dus het kind groeit ermee op. [...] Jij weet precies wat je kind nodig heeft. Wij hoeven *haya* [respect, bescheidenheid] er niet uit te halen. *Haya* moet in het gesprek blijven.'

Meryem omschrijft de worsteling die ze heeft ervaren in de zoektocht naar openheid in het gesprek met haar dochters:

'Die duidelijkheid vanuit de din [godsdienst] is belangrijk, daar kun je als moeder niet omheen. Ik ben met de meiden ook wel open geweest over verliefdheid. Verliefdheid is een mooi gevoel wat we van Allah krijgen. Alleen Allah heeft het beschermd. Buiten het huwelijk met een ander iets aangaan, brengt problemen. En dat is de reden waarom wij buiten het huwelijk die verliefdheid niet volledig moeten laten gaan, ook niet online.'

Halima (16 jaar, vmbo-scholiere) benadrukt dat vertrouwen en openheid in de moeder-dochterrelatie juist in geval van shame sexting van levensbelang is:

'Als moeder moet je je kind door en door kennen. Pas dan gaat het kind dingen tegen jou zeggen in vertrouwen. Eerste wat je moet doen is alles op alles zetten dat je kind geen domme dingen gaat doen. Bijvoorbeeld zelfmoord. Er zijn genoeg meiden die daaraan hebben gedacht. Gewoon meer omdat exposing een taboe is bij ons Marokkanen. Ik vroeg laatst aan mijn vader: wat zou je ervan vinden als ik geëxposed zou worden? Daar kan ik wel met mijn vader over praten, dacht ik. Toen zei hij: ik zal je ophangen, punt. Dat was het. Toen ging ik naar mijn moeder en vroeg: wat zou jij er van vinden? Toen zei ze: ik zou me schamen. Omdat jij je zelfwaarde dan weggooit.'

En dat zou ik echt erg vinden. Dan zou ik mezelf de schuld geven dat ik jou geen goede opvoeding heb gegeven. Dat vond ik wel even slikken. Als mijn kinderen dat zouden doen, zou ik ook helemaal gek worden. Eerlijk is eerlijk, want het zijn wel naaktfoto's. Dat jouw kind die foto's maakt van zichzelf en naar anderen stuurt. Het is zo moeilijk om te begrijpen.'

Uit alle interviews blijkt dat openheid vooral wordt beschouwd als het uitleggen van het waarom van islamitische geboden en verboden. Moeders hopen hiermee een bijdrage te leveren aan de weerbaarheid van hun dochters.

Moeder Meryem:

'Het allerbelangrijkste vind ik *iglaaq* [etiquette en islamitische ethiek], hoe wij met bepaalde zaken omgaan. En waar de grens ligt tussen *haram* [verboden] en *halal* [toegestaan], maar niet zo bot zoals wij die hebben meegekregen in onze opvoeding, maar meer met de achterliggende redenen. Zo hoop ik mijn dochters weerbaar tegen verleidingen, zowel online als offline, te maken.'

Deze benadering, waarbij autoritaire communicatie ('zo hoort het') meer plaats maakt voor uitleg, lijkt doeltreffend, in elk geval bij Halima:

'Mijn ouders zeggen niet: *haram* dit, *haram* dat. Ze koppelen het op een heel andere manier waardoor jij zelf als kind gaat denken: oh wacht, ze hebben gelijk. Zo moet het ook. Sexting ja dat is *hashoema* [gênant, schandelijk], maar mijn moeder zegt ook: Allah heeft jou wat gegeven, wat jij zélf moet beschermen en niet zomaar kan geven aan anderen. Ik vind dat meer ouders dat zo moeten doen. Gewoon een verhaaltje eraan koppelen over de islam en er uitgebreid over praten in plaats van: dit mag niet, punt. Daar gaat een kind niets van begrijpen. Want ik begreep er ook eerst niets van totdat mijn moeder mij ging uitleggen hoe en wat. En dan ga je pas begrijpen hoe het wel moet en wat je waard bent.'

De moeders in deze verkenning kennen aan het geloof een zwaar gewicht toe. Hoewel er onder de respondenten sprake lijkt van contaminatie, ofwel beïnvloeding door liberale seksuele normen, herkennen we uit veldonderzoek de bevindingen van een recent SCP-onderzoek dat signaleert dat Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond steeds religieuzer worden.

Zoals te zien is in het kader op p. 17 is seksualiteit niet onbespreekbaar. Echter, een bepaalde mate van bescheidenheid [*haya*] en respect wordt in de islamitische traditie als wenselijk beschouwd. Moeders vinden het moeilijk om hierin het evenwicht te vinden. Seksualiteit blijft mede hierdoor een onderwerp dat in de meeste gezinnen (deels) in de taboesfeer verkeert. Sociale controle speelt hierbij ook een rol. In de Marokkaanse gemeenschap zijn er impliciete codes die gepaard gaan met sociale controle. Maagdelijkheid van vooral dochters wordt direct gelinkt aan de eer van de familie (Heemelaar, 2000; Tabatabaie, 2015). Meiden die ervaring hebben met shame sexting worden als *damaged goods*, als niet meer huwbaar, weggezet en in het ergste geval verstoten. De Marokkaanse, overwegend patriarchale cultuur, waarin eer en schaamte een belangrijke rol spelen, is nauw verweven met het islamitische principe van kuisheid (Buitelaar, 2006).

Aan het religieuze verbod op seks voor het huwelijk doen de moeders in deze verkenning geen concessies. Moeder Saida zegt bijvoorbeeld:

'Ik vind het heel moeilijk, vanuit islamitisch oogpunt, om die deur wagenwijd open te zetten. Ik zeg duidelijk tegen mijn dochter en zoon: relaties zijn vanuit religieus oogpunt niet wenselijk. Dat betekent niet dat ze niet ontstaan of bestaan, nee, dat niet, maar ik wil wel dat ze het besef krijgen dat er sprake moet zijn van een huwelijk en dan pas intiem contact of dat nou online is of in de echte wereld.'

Toch lijken de meeste moeders bereid de grenzen die strikte geloofsregels meebrengen wat op te rekken. Zo zeggen alle geïnterviewde moeders het niet fijn te vinden dat hun dochter selfies post, echter met het oog op het sociaal welbevinden zijn de meeste bereid een oogje dicht te knijpen, zoals blijkt uit deze uitspraak van moeder Samira:

'Liever heb ik eigenlijk dat ze helemaal geen foto's van zichzelf plaatst. Maar ik zie wel dat ze dat toch doet, in haar verhaal in Snapchat. Liever niet, maar ik ben heel realistisch. Ik zie dat het toch gebeurt in deze tijd. Als ze straks wat ouder is, kan er meer. Nu eigenlijk al. Schoolfeest en zo, ja dan laat ik haar gaan, omdat ik niet wil dat ze buitengesloten wordt. Schoolfeest, verjaardagsfeest tot 23 uur en het posten van selfies op Snapchat: ik zie dat ze het heel leuk vindt, dat wil ik haar niet ontnemen.'

Bij de meiden lijken conflicterende loyaliteiten (ofwel morele registers) en meervoudige identiteitsontwikkeling een rol te spelen. Dat schuurt soms, vertelt Halima:

'Mijn vader denkt dat ik niks verkeerd doe, maar hij weet niet dat ik een vriendje heb gehad en dat ik hem soms ook wel foto's heb gestuurd waarin ik in bikini te zien ben. Daar voel ik me soms best schuldig over.'

Vriendje of niet, voor Halima is de maagdelijkheidsnorm heel belangrijk. Onder de geïnterviewde tienermeiden lijkt er een duidelijk idee te bestaan van waar de grens in dat soort gevallen ligt. Die lijkt vooral ingegeven door de opvoeding en de rol van het geloof daarin. De concrete uitwerking ervan: een selfie waarbij een meisje zwoel in de camera kijkt, wordt oké bevonden, een naaktfoto niet, een bikini-foto: op de grens.

De moeders in deze verkenning moedigen hun dochters aan terughoudend te zijn in het gebruik van sociale media, zodat seksuele grenzen niet worden overschreden. In die gesprekken zijn ze zoekende naar de beste strategie, vertelt Meryem:

'Ik zeg tegen mijn dochters: jullie hebben je grenzen meegekregen, en hou jezelf bij je grenzen. Ik heb bij de oudste – toen ze 14 was - ontdekt dat ze dus toch wel een account had. Ze zat in online groepen en ik dacht: wat is dit? Allemaal enge dingen die ik voorbij zag komen. Taalgebruik wat mij niet beviel. Ordinaire plaatjes van halfnaakte vrouwen. En zo'n meisje van 14 wil erbij horen, omdat alle andere meiden van de klas er ook in zitten. Toen dacht ik: ah, oké! Want ga je het opengooien, dan wordt die vrijheid volledig. En ga je het beperken dan krijg je dat stiekeme. Dus we hebben veel gedoe daarover gehad. Ik heb ze opgevoed met het idee van: natuurlijk, we leven in een tijd waarin heel veel mogelijk is, gebruik social media positief, maar niet te veel. Dat leidt altijd tot verkeerde dingen. Maar op dat moment was het vertrouwen gewoon beschadigd, ik was daar best verdrietig over. Het heeft geleid tot ruzie, uiteindelijk ging ze zich verzetten tegen mij, mij negeren. Dat vond ik heel moeilijk, want dan heb je echt het gevoel van: ik heb dat niet goed gedaan. Want hierdoor is ze nog verder van mij verwijderd. En dan word je wel bang als moeder zijnde, dan denk je: ik kan maar beter volledig openheid spelen. Dan kan ik tenminste nog een beetje bijsturen.'

Tijdens een informatieavond over shame sexting in de moskee bleek uit een peiling ter plekke dat de aanwezige ongeveer zestig moeders wél (eens) met hun kinderen praten over shame sexting, echter meer in waarschuwend trant, zoals blijkt uit dit citaat van een moeder:

'Als ik weet dat ze een foto heeft gemaakt, dan zeg ik: verwijder 'm maar, het kan zo misgaan met die foto's.'

De rol van de gemeenschap

En als het misgaat, lijkt het flink mis te gaan. Als de familie-eer wordt aangetast, bijvoorbeeld doordat een meisje een naaktfoto van zichzelf verstuurt, dan zal er bij de familie schaamte optreden. Dit kan resulteren in een aantasting van de morele reputatie. Het

gevolg kan zijn distantiëring of zelfs verstoting door zowel de familie als de gemeenschap. Dit kan resulteren in een sociale dood van zowel het meisje als haar familie (zie ook Ermers, 2018). En dat is precies wat de nu 17-jarige Amal aan den lijve heeft ondervonden. Op haar dertiende kreeg ze een online relatie met een oudere Marokkaanse jongen. Wat een prille liefdesromance leek, onttaardde in een hel, vertelt ze:

'Het was elke avond gezellig chatten. En die gesprekken werden steeds intenser. Hij zei: je bent lief, ik ga je nooit verlaten en ik ga altijd bij je blijven en ik ben te vertrouwen. Zulke zinnnetjes. Die lieten me me heel goed voelen op dat moment, als klein meisje. En daarna begon het rustig: wat heb je aan? Als dertienjarig meisje ga je daar niet echt wat achter zoeken. [...]Maar ja, je bent nog jong en naïef. Met een jongen spreken. Dat was eigenlijk een soort van, hoe zeg je dat? Een geheim, was het eigenlijk. Want ik wist niet hoe ik dit moest overbrengen aan mijn vriendinnen. Laat staan aan mijn zussen of moeder. Want dat was ook hashoema [schaamtevol]. Dus ik moest gewoon het bij me houden. Ook de foto's en zo. Dat heb ik nooit besproken. Alleen toen het uitkwam, want er is toen natuurlijk een tijd gekomen dat het werd gelekt. [...]

Kijk, dat foto's sturen was een soort van routine geworden. Omdat je denkt dat je hem vertrouwt natuurlijk, hè? Dat waren gewoon foto's van mijn geslachtsdeel, maar niet van mijn gezicht. En dat gebeurde een aantal keer, tot er een dag kwam dat hij erom vroeg, maar ik had er even geen zin in, want ik was op weg naar mijn vriendin en ik zei van: nee, ik heb even geen zin. Ik dacht van: ik mag ook mijn stem laten horen. Maar dat viel bij hem in het verkeerde keelgat en toen begon de hel. Toen zei hij van: als je nu niks stuurt, dan stuur ik het naar al je vriendinnen toe. Maar ik dacht dat hij maar wat zat te zeggen, maar hij stuurde het naar een aantal mensen waarvan hij wist dat ze mij kenden en toen had binnen een dag heel de school het. Ik zal dat moment nooit

vergeten. Ik liep met een vriendin richting de stad en toen kreeg ik opeens heel veel berichtjes. En ik werd door allerlei mensen toegevoegd. Ik begreep er niks van. Maar ja, dat bleken dus allemaal mensen te zijn, jongens en meisjes, die mij wilden uitschelden, of mij wilden uitlachen, of mij wilden vragen van: ben jij dit? En toen gierde alles door me heen. Mijn bloed, mijn hoofd. En het werd donker voor mijn ogen. Echt erg. En je kan het aan niemand kwijt dan. Op de weg terug van de stad, het schelden begon toen al, de eerste paar uur al. Liepen we langs een groep jongens en die riepen allemaal, HOER, NAAKTFOTO, dit, dat. Toen werd het voor mijn vriendin ook duidelijk van: wat heb jij gedaan? Dat is ook het eerste wat men zegt, hè? Wat heb jij gedaan? Hoe kun je zo dom zijn? Dat was een moeilijke periode. Ik heb ook veel verpest daardoor. Op school ben ik twee niveaus lager gegaan. School boeide me niet meer. Thuis erover praten ging eigenlijk niet. Mijn moeder en zussen wilden het zo snel mogelijk vergeten en mijn vader had al meteen afstand genomen. Hij zei: jij gaat dit met je moeder en je zussen oplossen. Ik denk dat hij bang was geweld te gebruiken naar die jongen toe. Die thuissituatie, die gaat je niet echt troosten. Mijn ouders, mijn zussen en zo. Die dachten er niet echt aan van, nu gaan we even goed kletsen. Nee, het was echt gewoon een hel thuis. Het was elke dag thuiskomen met preken, geschreeuw, geruzie, want mijn zussen schamen zich natuurlijk, wat logisch is. Maar ja, ik begreep het niet zo goed, want er werd alleen maar geschreeuwd en gescholden, maar als dertienjarig meisje wil je toch wel iets meer uitleg, iets meer begrip. Want je hebt ook fouten gemaakt, maar ja, in de Marokkaanse gemeenschap wordt dat weinig gedaan. Is het gewoon meteen van: je hebt een dikke fout gemaakt en je hebt onze eer geschaad. En dat is het allereerste waaraan wordt gedacht. Er wordt niet gedacht aan hoe jij je voelt.'

Uit dit citaat wordt duidelijk dat het individuele belang van Amal ondergeschikt is gemaakt aan het collectieve belang van de familie om de schande zo veel

mogelijk te beperken. Deze processen voltrekken zich vaak onbewust, omdat moeders én het gezin niet weten hoe hiermee om te gaan. De gevolgen hiervan kunnen groot zijn. Hulpverlener Richard merkt daar het volgende over op:

‘Ruimte krijgen om je vrouwelijke seksualiteit te ontdekken, zit niet echt in de Marokkaanse opvoeding. Bij witte ouders ook niet echt, maar zij weten wel dat hun tieners ingelicht moeten worden, bijvoorbeeld over anticonceptie. Bij Marokkaanse meiden merk ik dat die seksuele opvoeding achterblijft. Bespreekbaar maken van seks is heel lastig, ligt echt in de taboesfeer.’

Voor Amal boden gesprekken met een hulpverlener niet direct verlichting. Ze zegt erover:

‘Die mensen begrepen mij totaal niet, mijn verdriet. Dus ik ben er na een paar maanden mee gestopt. Ik dacht misschien dat ik meer een Marokkaans iemand nodig had die met mij zou praten en mij zou begrijpen. Gelukkig begrepen de docenten op school het wel een beetje, want zij zaten er ook middenin doordat ze ons les gaven. Ik heb wel een hele lieve psycholoog gehad en die begreep onze cultuur, onze ouders heel goed, omdat hij ook best veel ervaring had met allochtoonse meisjes. Ik denk dat hulpverleners verder moeten kijken dan wat er nu wordt gedaan. Ik zeg niet dat ze allemaal zo zijn, maar veel weten niet precies wat ze met meiden zoals ik aan moeten.’

Voor Nadia, een hulpverlener met Marokkaans-islamitische achtergrond, lijkt het gesprek over shame sexting minder lastig, omdat ze zich bewust is van de gevoeligheden. Maar zij worstelt met het verzoek van ouders om aan *victim blaming* (het slachtoffer schuldig verklaren) te doen. Ze zegt er het volgende over:

‘In Nederland praten we vrij direct en plat over seksualiteit. Binnen de Marokkaanse cultuur gaat dat veel indirecter. Ik heb wel eens gehad dat een meisje een naaktfoto had gestuurd en

was geshamed. Dus dan nodigde ik ouders uit voor een gesprek. Ik noemde het woord ‘naakt’ niet, ik noemde het woord ‘relatie’ niet. Want ze had een relatie met die jongen en in die relatie had ze een naaktfoto van haar borsten gestuurd. Ik had ‘borsten’ niet genoemd. Dus dat had ik allemaal niet genoemd. En wat ik wel zei, is: foto. Alleen foto. Ik zei: een foto is doorgestuurd. En ze schaamt zich heel erg. En ze is heel erg bang voor jouw reactie. Dat heb ik gezegd en ze wisten precies waar het over ging. En het mooie is dat het niet zo expliciet uitgesproken hoeft te worden, zodat ze enigszins nog iets van richtingsvrijheid hebben en geen gezichtsverlies hoeven te lijden tegenover mij. [...] Soms word ik door ouders in het hoekje van de *victim blamer* geduwd, zo van: jij moet ook zeggen dat zij slecht is. En dat is de grootste *battle* die ik heb met ouders. Ik zeg dan: ik snap dat heel goed. En tegelijkertijd is het ook gebeurd. Punt. En laten we nu vooral kijken hoe we dingen klein kunnen houden in plaats van nog heftiger maken.’

In de praktijk van jeugdrechercheur Kaoutar lijkt een voorzichtige kentering zichtbaar in het belang dat moeders hechten aan eer en schaamte:

‘Gelukkig zie ik nu echt een groei bij ouders die zoiets hebben van: we doen alles voor ons kind, het is niet meer belangrijk wat de buitenwereld vindt. Ouders zien dat ze niet de enigen zijn. Dat shame sexting inderdaad gebeurt en dat dat deze tijd is. Ik heb nu echt gesprekken met moeders en meiden gehad, die zaten gewoon naast elkaar. Ik zeg niet dat de moeders het goed vinden wat hun dochters hebben gedaan en dat ze niet boos zijn. Maar ze hebben nu zoiets van: we moeten de schade beperken en ik sta bij mijn kind, dit is je overkomen, je hebt inderdaad een fout gemaakt, maar ik sta achter je.’

Het taboe op praten over seksualiteit lijkt minder te worden, echter dit betekent niet dat de seksuele moraal vrijer wordt. Uit onze verkenning blijkt dat de moeders de intentie én de neiging hebben om meer

openheid te betrachten in de ouder-kindcommunicatie over seksualiteit en dat er een ontwikkeling is in de seksuele opvoeding: van vrijwel geheel afwezig naar een voorzichtig gesprek, echter met de grenzen helder voor ogen. De moeders in deze verkenning geven aan meer openheid te willen. Deze openheid past binnen een bredere opvoedtrend (Pels, Distelbrink & Postma, 2009).

Bevindingen In het kort:

- Moeders worstelen met seksuele opvoeding, omdat ze het gevoel hebben de bagage ervoor te missen;
- Moeders proberen openheid te betrachten: ze relateren seksuele opvoeding vooral aan islamitische geboden en verboden waarin maagdelijkheid de norm is;
- Meiden willen graag uitleg bij een regel: waarom mag iets niet?
- Meiden navigeren tussen conflicterende loyaliteiten;
- Shame sexting kan resulteren in een sociale dood en heeft dus grote impact op meisje en gezin.

5. De toorn van de gemeenschap

Het gesprek over shame sexting vindt binnen de Marokkaanse gemeenschap ook op collectief niveau plaats. De sociale controle lijkt daarin van groot belang. Voor professionals is het belangrijk om te weten wat hiervan de impact is, zodat zij moeders kunnen ondersteunen in het omgaan met negatieve reacties en sociale controle vanuit de gemeenschap.

We beantwoorden in dit hoofdstuk de derde deelvraag:

Welke invloed heeft sociale controle in het geval van shame sexting?

In Utrecht begon het collectieve gesprek over shame sexting in 2012, toen er een piek was in vermissingen van met name Marokkaans-islamitische meisjes die experimenteerden met het versturen van naaktfoto's. Het was de tijd van de BlackBerry's, de eerste generatie mobiele telefoons die het (groepsgewijs) uitwisselen van beelden vergemakkelijkten. Een aantal geshamede meisjes liep van huis weg, uit schaamte en uit angst voor de reactie van de familie. Een jeugd-rechercheur trof deze als vermist opgegeven meiden aan in kelderboxen, bij vriendjes in de auto, sommige ongewenst zwanger. Jeugd-rechercheur Kaoutar, zelf met een Marokkaans-islamitische achtergrond, besloot het gesprek aan te gaan met ouders om hen bewust te maken van het belang van seksuele opvoeding van en betrokkenheid bij hun tienerdochters:

'Veel Marokkaanse ouders die ik sprak tijdens de vermissingszaken wisten niet wat hun dochters deden. Ze wisten niet wie de vrienden en vriendinnen waren, ze wisten niets van het bijbaantje en een kleine hoeveelheid ouders wist de school niet eens! Dus daar schrok ik van. Want hoe wil je dan dat wij gaan zoeken? Als je zelf al geen flauw idee hebt van waar we moeten zijn? Ja, jullie zijn van de politie, zei een vader. Toen zei ik:

ja, maar ú bent de ouder, ú bent verantwoordelijk, ú hoort te weten met wie, waar, wat uw dochter zich bezighoudt.'

Jeugd-rechercheur Kaoutar meldde bij haar leidinggevende dat ze Marokkaanse ouders 'een soort van seksuele voorlichting' wilde gaan geven:

'Ik zei tegen hem: ik wil naar de moskeeën toe om dit probleem bespreekbaar te maken. Hij zei: weet je wat je gaat veroorzaken? Jij gaat gewoon een cultuurschok veroorzaken. Ja, dan maar een cultuurschok, zei ik. Dit gaat straks levens kosten van meiden. Dat wist ik gewoon zeker.'

De nu 17-jarige Amal kreeg op haar 13e te maken met shame sexting vanwege naaktfoto's die ze aan haar online vriendje had gestuurd. Voor haar is de macht van sociale controle bijna destructief geweest.

'Ik zat op een zwarte vmbo-school. Ik werd aangekeken en nageroepen op school, toen ik richting huis liep. Dan heb je weer van die vervelende jongens die je dan gewoon naroeppen... De eerste maand was echt een hel. Soms bedenk ik me ook echt van, hoe heb ik in hemelsnaam dat kunnen volhouden, want ik kom uit een wijk waar veel Marokkanen wonen. Je hoeft daar maar iets slechts te doen en heel de wijk weet het. En heel de wijk spuugt je uit. En als jong, klein meisje, heel kwetsbaar en naïef, dat deed heel erg veel met mij. Zo erg dat ik weleens zelfmoordpogingen wou doen. Daar heb ik véél aan gedacht. Gewoon van...leven heeft geen zin meer als het elke dag zo is. Maar Alhamdoelilah [alle lof aan God] het werd minder en minder. Nieuws wordt altijd wel minder. Er komen altijd weer nieuwe geëxposede meiden waar ze over kunnen praten.'

Dat naaktfoto's razendsnel verspreid kunnen worden, heeft te maken met sociale druk die tienermeiden kunnen ervaren in het doorsturen van seksueel getinte beelden van een ander meisje. De literatuur onderscheidt hierbij twee strategieën. De primaire strategie is erop gericht de situatie te veranderen en/of op te lossen, de secundaire strategie is aanpassing aan de situatie (Vandoninck & d'Haenens, 2015). In het geval van shame sexting betekent dit dat sommige meiden die de foto (vaak ongevroegd) krijgen, de afzender van de doorgestuurde foto erop aanspreken en/of zich probleemoplossend opstellen, zoals door het verwijderen van de foto en/of het blokkeren van de afzender, terwijl andere meiden een meer fatalistische houding aannemen (Vandoninck, d'Haenens & Segers, 2012; Vandoninck & d'Haenens, 2015).

Hulpverlener Nadia herkent deze strategieën in de praktijk.

'Als omstander word je soms onder druk gezet door de groep. Als iedereen zegt dat ze een slet is, dan kan jij niet achterblijven. Dus omstanders hebben soms een moment dat ze moeten kiezen tussen slachtoffer of dader. En als je kiest voor slachtoffers is het vaak zo dat je dan zelf een slet bent. 'Oh, dus jij vindt het normaal dat ze zo doet? Oh, ben jij ook zo? Ah, gadver, man'. Weet je wel, dat soort dingen zeggen zij. En waardoor het ook heel vaak zo is dat meiden dus kiezen voor het andere kamp en ook gewoon foto's doorsturen terwijl ze diep van binnen echt wel voelen: dit is niet oké, maar het doen om hun eigen naam te redden. En dat is die sociale druk.'

Tijdens de vermissingszaken zag jeugdrechercheur Kaoutar van dichtbij welke invloed sociale controle binnen de Marokkaanse gemeenschap heeft:

'Je ziet ook echt dat ouders hun dochter verstoten. Dat ze zeggen: Ik wil niks meer met jou te maken hebben. Wat zal de buurvrouw vinden en wat zal de buurman denken?'

Over de impact van shame sexting zegt geestelijk verzorger Khamalia het volgende:

'Het ligt meer bij de gemeenschap. Als ze geëxposed is, dan wordt ze gelijk aangezien voor iemand die niet spoort, zelfs als ze slachtoffer ervan geworden is. Dat de gemeenschap haar niet begenadigt. Of dat ze gelijk wordt gezien, als van: met haar kun je niet trouwen. Meestal is het echt van: ja, dat doet ze toch zelf? Dat wil ze toch zelf? Laatst nog een meisje gesproken dat na drie jaar een bedreiging heeft gekregen dat ze geëxposed zou gaan worden. Het is wel bij een bedreiging gebleven, maar het meisje is zo bang dat het naar buiten komt.'

Hulpverlener Nadia zegt daarover:

'Bij veel jongeren zie ik de kernwaarden van de opvoeding terug. Dus dat heel veel dingen schaamte en schande zijn en dat eer heel belangrijk is voor hen.'

De elasticiteit van de Marokkaanse cultuur in diaspora blijkt uit het signaal dat moeders in deze verkenning afgeven: voor hen lijken eer en schaamte een minder prominente rol in te nemen in de opvoeding dan bij de vorige generatie. Moeder Saida benadrukt de onvoorwaardelijke steun:

'Naar aanleiding van die shame sexting bijeenkomst in de moskee, heb ik tegen mijn dochter gezegd van: er is niks wat je ons kunt vertellen waardoor wij jou gaan afwijzen of jou anders gaan zien of wat dan ook. Je bent en je blijft onze dochter en hoe verschrikkelijk je ook denkt dat iets is dat je overkomen is, je moet altijd weten dat je naar ons kunt komen. Dat heb ik niet alleen gezegd, dat hebben we echt samen als moeder en vader in haar bijzijn gezegd. Ik vind het gewoon belangrijk.'

Over de sociale controle zegt zij:

'Als een meisje inderdaad over die grens heen is gegaan, moeten we haar dan afschrijven? Ik bedoel, we maken allemaal fouten en zeker op ons dertiende en veertiende. De sociale controle zou positief moeten zijn, dat we verantwoordelijk zijn voor elkaar. Het doet pijn dat Marokkaanse jongens Marokkaanse meiden exposen. De profeet, vrede zij met hem, zegt ook van: de ummah [geloofsgemeenschap] is één lichaam en als een deel daarvan ziek is, is heel het lichaam ziek.'

De hashoema-habitus lijkt als hoofdstroom te domineren. Deze opvattingen schemeren ook door in de opvoeding, zeker wanneer het gesprek over seksualiteit niet of amper wordt gevoerd. Daar lijkt de huidige generaties moeders – gezien de opvoeding die zij zélf hebben genoten – last van te hebben. Zij worstelen met de vraag hoe je iets moet doorgeven dat je zelf niet hebt gekregen. Tegelijkertijd leeft er bij moeders een sterke wens om het anders te doen. Zij lijken niet gevangen in hun cultuur. De veranderende houding heeft ook een pragmatische reden, namelijk het shame sextingvoorval niet laten escaleren. Maar de houding van de moeders in deze verkenning lijkt niet alleen uit nood geboren. Uit de interviews blijkt dat moeders die hier zijn opgegroeid zich gemakkelijker kunnen inleven in hun dochters. Dit was een generatie geleden diametraal anders: de moeders van toen hadden hun pubertijd in Marokko doorgebracht.

De context van tijd en plaats is van essentieel belang in het duiden van die verschuivende opvattingen. Zodoende zal het gesprek over shame sexting steeds openlijker gevoerd kunnen worden. Dit is geen broze ontwikkeling, maar een die wordt gestimuleerd door het sociale mediadiscours en door de noodzaak die moeders voelen om hun dochters ook online weerbaar te maken.

Bevindingen in het kort:

- De macht van sociale controle kan destructief zijn;
- De hashoema-habitus blijft dominant, maar in toenemende mate uit de elasticiteit van de Marokkaanse cultuur zich. Hierdoor lijken eer en schaamte iets minder belangrijk terwijl het steeds belangrijker gevonden wordt de dochter te steunen in geval van shame sexting;
- Sociaal welbevinden van dochters, mits binnen cultureel-religieuze grenzen, prevaleert.

6. De rol van het geloof

Uit de interviews blijkt dat respondenten een zwaar gewicht toekennen aan het geloof. In dit hoofdstuk beantwoorden we de vierde deelvraag:

Welke rol speelt het geloof in de opvattingen, preventie en aanpak van shame sexting?

Uit de interviews blijkt dat vooral de moeders zich meer verdiepen in islam en lossen komen van de Marokkaanse (hashoema-)schaamtecultuur, hetgeen een positieve uitwerking zou kunnen hebben op de bespreekbaarheid van seksualiteit. Antropologe Marjo Buitelaar omschrijft dit proces als volgt: 'Het leven in de diaspora draagt ertoe bij dat zij steeds sterker een onderscheid maken tussen religieus getinte, lokale, culturele gebruiken waarmee hun ouders zijn opgevoed enerzijds en de 'zuivere', universele islam anderzijds' (Buitelaar, 2006, p. 39).

Uit de interviews met de moeders blijkt dat zij openheid vooral zien als het geven van uitleg omtrent islamitische geboden en verboden. Er lijkt wel wat rek te zitten in de 'grenzen van het toelaatbare', vooral met het oog op het sociaal welbevinden van de dochters. Voor de meiden in dit onderzoek lijkt het geloof een helende werking te hebben in geval zij zélf ervaring hebben met shame sexting. Ze hebben behoefte vergiffenis te vragen aan God als zij voelen dat ze de maagdelijkheidsnorm hebben overtreden. Voor hen voelt Gods vergiffenis dichterbij dan die van de gemeenschap die keihard oordeelt en nooit meer vergeet (zie ook pag. 25).

Islam als breekijzer

Volgens de dochters, moeders en professionals met Marokkaans-islamitische achtergrond kan het geloof een rol spelen in het normaliseren van het gesprek over seksualiteit en shame sexting in het bijzonder. Hulpverleners met een Marokkaans-islamitische

achtergrond zetten het geloof actief in om het gesprek op gang te brengen.

Voor het opstarten van het publieke debat binnen de Marokkaanse gemeenschap speelt islam een cruciale rol, aldus jeugdrechercheur Kaoutar:

'De islam verbindt Marokkanen. We hebben een supermooi geloof, waarin heel veel staat wat kan, in plaats van wat niet kan en wat niet mag. Ik denk door juist díe deur te openen, dat je dan ouders aan je kan binden, zodat ze luisteren. We zeggen niet dat hun dochter seks mag hebben, maar we kunnen vanuit de islam wel de kinderen seksueel voorbereiden. Ik heb wel eens met de geestelijk verzorger gesprekken over meiden die zwanger raken, keer op keer, ongewenst, en dan toch een abortus moeten plegen. Toen zei ik tegen de geestelijk verzorger dat we dit inderdaad via de islam gaan aanvliegen, maar ik wil dit ook aan de ouders en ook aan die meiden meegeven: er is een *morning-afterpil*. Gewoon ter voorkoming van. En alsjeblieft, een condoom is veilig. Maar ik wil niet daarmee zeggen dat het oké is. Maar dat is lastig, hoor. Dat is een dilemma. De geestelijk verzorger zegt dat het niet kan. Maar ik zie de andere kant, namelijk dat het al gebeurt. Ik zeg niet dat je het moet gaan doen, maar als het je overkomt, denk er dan aan. Meiden wisten niet eens dat ze zwanger waren, pas na vier en een halve maand, en dan?'

Hulpverlener Nadia stelt als voorbeeld aan moeders een overlevering [hadith] van de profeet Mohammed, waarin het open, begripvolle gesprek over seksualiteit centraal staat. Voor sommigen gaat dit te ver. Toch wil zij zo het taboe doorbreken, met als doel schrijvende gevallen van shame sexting te voorkomen en aan te pakken.

'Ik gebruik de hadith vooral om uit te leggen hoe de toenadering van de profeet is tot zo'n jongeman. Want het is best heftig hoor, als een jongen naar de profeet gaat en zegt van: ik wil zina [ontucht] plegen. En wat er gebeurde, is dat de profeet niet boos werd. En waarom ik hem dus deel, is vooral dit stukje. De profeet werd niet boos, de profeet heeft hem niet een klap gegeven, de profeet heeft hem niet uitgescholden. De profeet heeft toenadering tot hem gezocht. Hij heeft gezegd: kom naast me zitten. En hij maakte contact en ging met hem in gesprek. En dat is precies het stukje wat ik dan gebruik in het gesprek met ouders om uit te leggen hoe het in het geloof wordt aangemoedigd en wat een enorm verschil er is met reacties van ouders waarin wél sprake is van geweld, van gescheld en soms zelfs van verstoting. Ik wil hen doen beseffen dat dat absoluut niet islamitisch is. Maar de stap van hoe ze het nu doen naar hoe de profeet het heeft gedaan is immens groot. Ze zouden, denk ik, heel graag willen en er zijn ook wel ouders die dan zeggen van: ja, zo zouden we het moeten doen, onze profeet is ons voorbeeld. Maar als je dan doorgraaft dan hoor je ook wel eens vrouwen zeggen van, in het Berbers dan vaak: *wiet raya gun* [wie gaat dat doen]? En dan denk ik: ja, het is ook goed dat je dat zegt. Want iedereen voelt dat wel, hoor, maar niemand zegt dat zo hardop. Als we de islamitische norm en de praktijk wat meer met elkaar kunnen verbinden, daar ligt echt de sleutel, dat geloof ik.'

De geïnterviewde moeders willen graag hun kinderen een seksuele opvoeding geven die geënt is op het geloof. Ook tienermeiden zeggen meer te willen weten over seksualiteit in relatie tot geloof. Amal (17 jaar), zelf geëxposed, vindt dat geloof een preventieve werking kan hebben en had gewild dat haar ouders wat strenger waren geweest:

'Het was natuurlijk ook best spannend dat die jongen me de hele dag mooi noemde en die jongen echt een foto van mij wou hebben. En ik heb gewoon die kant in mij zitten dat ik dat niet zo'n probleem vind. Maar ja, dan wil ik dus wel weer koppelen van, ik heb nooit echt goed meegekregen dat het in het geloof echt taboe is om je lichaam te laten zien. Ik vind dat je gewoon iets meer informatie van het geloof moet geven. Nu heb ik het wel in mijn achterhoofd van dat het gewoon niet kan. Toen had ik dat niet echt.'

De voorbeelden van de *hadith* [overlevering] die de hulpverlener aanhaalt, zouden aanknopingspunten kunnen bieden voor het normaliseren van het gesprek over seksualiteit. Hierin spelen teksten een belangrijke rol. De geestelijk verzorger die we hebben geïnterviewd laat zien welke teksten zij gebruikt in haar contact met Marokkaanse moeders en dochters. Hoewel shame sexting een hedendaags fenomeen is, zijn de gedachten erachter niet nieuw. Er zijn verschillende *hadiths* [overleveringen] die geestelijk verzorgers inzetten om moeders en dochters te wijzen op de onwenselijkheid vanuit het religieuze standpunt ten aanzien van shame sexting. Bijvoorbeeld:

'Wie de zonden van een moslim toedekt, Allah zal zijn zonden toedekken in dit leven en in het Hiernamaals. Allah helpt de gelovige, zolang hij zijn broeder helpt.'³²

De daad van sexting wordt door geestelijk verzorger Khamalia³³ aangemerkt als een zonde, echter niet onomkeerbaar. Naast het slachtoffer wordt ook de pleger, degene die de beelden doorstuurt, aangesproken. Volgens de geestelijk verzorger kan shame sexting worden gezien als het propageren van het verbodene, zoals in onderstaand Koranvers, dat zij regelmatig aanhaalt, duidelijk wordt:

32 40hadithnawawi.com
geraadpleegd d.d. 1 augustus 2018.

33 De geestelijk verzorger geeft gevraagd en ongevraagd advies en voorlichting over het thema 'sexting en exposing' in verschillende moskeeën en buurthuizen door het hele land.

Zij die graag zouden willen dat een gruweldaad zich onder hen die geloven verspreidt, voor hen is er een pijnlijke bestraffing in het tegenwoordige leven en in het hiernamaals. En Allah weet en jullie weten niet.³⁴

24:19

De ernst van de daad van shame sexting is door geestelijk verzorger Khamalia tijdens een lezing in de moskee³⁵ recentelijk als volgt gesteld:

'Als jij de oorzaak bent van het doden van iemands hart, hetzij door het doorsturen van foto's en filmpjes, hetzij door het zeggen [roddelen], het is alsof je de hele mensheid, de hele maatschappij hebt gedood. Maar er is *tawbah* [berouw tonen]: elke ochtend dat je opstaat, kun je *tawbah* verrichten. Maar *tawbah* heeft ook voorwaarden: iets tussen jou en Allah vergeeft Allah gelijk, bijvoorbeeld het niet op tijd bidden. Tot je dood is de *bab tawbah* [de deur naar vergiffenis] open. Maar iets tussen jou en een andere gelovige is héél gevaarlijk. Met WhatsApp...dat is ook *hoemaza, loemaza* [hierbij verwijst de spreker naar soera Al Hoemazah, De Lasteraar 104: 1, die roddel en achterklap als destructief voor de samenleving behandelt en dientengevolge de bestraffing in het hiernamaals in het vooruitzicht stelt]. Dus als je bij iemand verdriet hebt veroorzaakt, schade hebt berokkend dan moet je het rechtzetten bij die persoon: dus vergiffenis vragen aan die persoon, en excuses aanbieden, dat is heel belangrijk voor het slachtoffer.'

Khamalia hanteert een eigen interpretatie van de Koranische tekst [5.32] over het doden van een ziel.³⁶

34 De koranvertaling van Fred Leemhuis spreekt van 'gruweldaad'. De vertaling 'De Edele Koran' van Siregar spreekt ook van 'gruweldaad'.

35 Ramadanlezing in ICCLR d.d. 27 mei 2018.

36 Het volledige vers luidt: Derhalve hebben we aan de Israëlieten voorgeschreven dat wie iemand doodt, anders dan voor doodslag of verderf zaaien op de aarde, het is alsof hij de mensen gezamenlijk heeft gedood en dat wie iemand laat leven is alsof hij de mensen gezamenlijk heeft laten leven. Onze gezanten zijn tot hen met de duidelijke bewijzen ge-

Zij noemt het 'doden' als metafoor voor hoe pijnlijk shame sexting is voor het meisje, maar ook voor haar familieleden.³⁷ Ze geeft tevens het belang aan van het herstellen van intermenselijke relaties door het vragen van vergiffenis, niet zozeer aan God, maar aan de persoon die geslachttofferd is, waardoor goede onderlinge betrekkingen in de *ummah* [de geloofsgemeenschap] gewaarborgd kunnen blijven.

Helende werking van islam

In het kader van deze verkenning hebben we drie islamitisch geestelijk verzorgers geïnterviewd over de rol van islam in de nasleep van shame sextinggevalen. Zij geven alle drie aan dat het geloof een helende werking kan hebben op meiden die ervaring hebben met shame sexting.

Geestelijk verzorger Khamalia over het geloof als houvast:

'Een meisje zei laatst: weet je, ik ben verpest. Het is al te laat, ik heb mijn ouders ten schaamte gebracht. En over Allah soebhana wa ta'ala [God, de verhevene] wil ik niet eens nadenken. Het meisje heeft een besef van: ga ik dan naar de hel of gaat Allah soebhana wa ta'ala [God, de verhevene] mij vergeven of gaan mijn ouders mij vergeven?

En dan zeg ik: niemand betreedt het paradijs alleen op zijn daden. Allah kan alle zonden vergeven. Geloof kan zeker een rol spelen in dat curatieve, van hoe een meisje over zo'n ingrijpende gebeurtenis heen kan komen. Dat ze niet hoeft te zeggen van: dit gaat de rest van mijn leven bepalen, maar dat ze meer kan denken: 'ik heb het gedaan, ik ben zondig geweest'. En als je beseft dat Allah soebhana wa ta'ala alles vergeeft *ila shirk* [behalve afgoderij] dat geeft haar dan houvast om verder te komen.'

komen, maar velen van hen waren daarna op de aarde toch onmatig. Uit: De koran, een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands door Fred Leemhuis (p. 81).

37 In de sociale psychologie wordt gesproken over sociale dood (zie Ermers, 2018).

Datzelfde geldt voor Amal. In haar herstel speelde islam een belangrijke rol:

'Ik ben altijd een meisje geweest, dat als het slecht met mij ging, dat ik altijd Allah zocht. Ik ging natuurlijk ook van die filmpjes kijken van stel je maakt een fout en fouten maken is menselijk en dat je gewoon vergeving moet vragen. Zulke filmpjes hielpen mij er wel doorheen. En natuurlijk, dan ga je je verdiepen, in het geloof. Toen ik net geëxposed was, dacht ik: gaat Allah me nog wel willen? Ik heb een hele grote zonde begaan. Kan ik wel ooit trouwen? Of zulke gedachten krijg je eigenlijk. Want door deze gemeenschap ga je echt zulke dingen denken.'

Ook voor moeders kan islam een relativerende werking hebben. Meryem zegt:

'Opvoeden is ook een kwestie van vertrouwen op Allah. Op het moment dat ik kan beseffen: oké, wat vraagt het geloof van mij om hier in te doen en ik heb die dingen allemaal gedaan, dan is het loslaten. Dan is het *tawaqul 'ala Allah* [vertrouw op God]. Je hoopt je kinderen dingen mee te geven die van belang zijn. En of ze daar nou positief uit voortkomen of niet, ik heb mijn *mesoelia* [verantwoordelijkheid] volledig uitgevoerd. Maar je hoopt dat het goed uitpakt. En als het toch anders loopt, dan is dat ook een beproeving.'

De moeders, dochters en professionals met Marokkaans-islamitische achtergrond noemen islam expliciet als een van de oplossingen als het gaat om het voorkomen en aanpakken van shame sexting. Dat begint al bij de opvoeding, bij het bevorderen van het gesprek over seksualiteit.

Het normatief kader omtrent shame sexting heeft bij alle respondenten een duidelijk islamitisch karakter. Sexting wordt gezien als zondig gedrag, shame sexting ook. Maar ze zijn zoekende naar islamitische tradities die aanwijzingen geven voor de omgang met seksualiteit. Hierin zijn zij vooruitstrevender dan de vorige generatie. De respondenten vinden dat de

gemeenschap een slachtoffer niet in de kou mag laten staan. Voor meiden als Amal lijkt islam een helende werking te hebben. De gevoelde genade van God lijkt te beschermen tegen de toorn van de gemeenschap.

Bevindingen in het kort:

- Toegenomen religiositeit en focus op 'zuivere' islam (door los te komen van de hashouma-habitus) kán positieve gevolgen hebben voor de bespreekbaarheid van seksualiteit;
- Tienermeiden die te maken krijgen met shame sexting voelen behoefte vergiffenis te vragen aan God;
- Professionals met Marokkaans-islamitische achtergrond zetten het geloof actief in om het gesprek over seksualiteit open te breken en te benadrukken dat de gemeenschap verantwoordelijk is voor het 'doorsturen' van beelden en dat diezelfde gemeenschap een slachtoffer niet in de kou mag laten staan.

7. Conclusie

De hoofdvraag van onze verkenning was hoe professionals moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond kunnen ondersteunen in de opvoeding om negatieve gevolgen van shame sexting onder tienermeiden te voorkomen en aan te pakken. In deze conclusie willen we deze vraag beantwoorden.

Om te beginnen is het noodzakelijk dat professionals op de hoogte zijn van de context van moeders en tienermeiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond, zo blijkt uit de literatuur en de interviews met professionals. Tot de context van tienermeiden behoort dat hun seksuele ontwikkeling steeds meer online plaatsvindt. Naast ruimte voor gezond experimenteelgedrag kan dit ook risico's met zich meebrengen. De gevolgen van shame sexting kunnen dermate ontwrichtend zijn dat niet meer gesproken kan worden van een gezonde situatie, getuige de praktijk van professionals en ervaringsdeskundigen. Zij beschrijven ernstige financiële³⁸, sociale en psychische schade.

Tot de context van moeders behoren noties rondom seksuele gedragscodes die hun wortels hebben in Koranische voorschriften omtrent maagdelijkheid en die door een vernauwde geloofsinterpretatie in de praktijk – mede door sociale controle - strenger voor meiden dan voor jongens worden gehanteerd. In de restrictieve opvoeding die de moeders zelf hebben genoten speelt deze dubbele seksuele moraal een belangrijke rol. Hierin zijn dochters die hun seksualiteit uitdrukken morele overtreders ofwel 'zondig'. Dit referentie- en interpretatiekader kan belemmerend werken in de seksuele opvoeding die moeders aan hun dochters trachten te geven.

38 Het begrip 'sextortion' is hier van toepassing. Het woord is een samentrekking van 'seks' en 'extortion' (afpersing), zie ook www.mediawijsheid.nl/veelgestelde-vraag/wat-is-sextortion-geraadpleegd-d.d.-2-augustus-2018.

Tegelijkertijd willen moeders het graag anders doen dan de vorige generatie: wél openheid betrachten, wél meer uitleg geven omtrent islamitische seksuele geboden en verboden, wél dochters weerbaar maken. In de concrete uitwerking hiervan zijn de respondenten nog zoekende. Daarin overheerst de neiging onbewust terug te vallen op hoe het vroeger thuis ging. De opvattingen van meiden worden hierdoor mede gevormd. Zij classificeren (shame) sexting net als de moeders als *hashoema* [schandelijk], maar verstoting vinden zij, net als de moeders, een niet-islamitische reactie, die haaks staat op de profetische overlevering '*de ummah* [geloofsgemeenschap] *is als één lichaam: wanneer een lichaamsdeel ziek is, is het hele lichaam ziek*'. Zij zien liever dat de gemeenschap slachtoffers van shame sexting ondersteunt en benadrukt – in lijn met de overlevering – solidariteit met slachtoffers. Deze tendens lijkt toe te nemen: steeds meer moeders steunen hun dochter, in plaats van haar te verstoten. Dit betekent dat er ook aandacht moet zijn voor de weerbaarheid van moeders in het omgaan met sociale druk vanuit de gemeenschap.

Voor de geïnterviewde professionals met Marokkaans-islamitische achtergrond vormt het geloof een belangrijk breekijzer om het gesprek over shame sexting te starten. De moskee als ontmoetingsplek biedt mogelijkheden om het gesprek erover in collectief verband te voeren, waarbij vooral aandacht is voor de dubbele seksuele moraal en de individuele geloofsbeleving, zoals vergiffenis vragen aan God wanneer je een (semi-)naaktfoto hebt gestuurd. Ook plegers worden aangemoedigd berouw te tonen en excuses aan te bieden aan het slachtoffer.

Op basis van deze verkenning kunnen we concluderen dat er zich een patroon aftekent van meer openheid in het gesprek over seksualiteit binnen de gemeenschap. Het is belangrijk om te beseffen dat

het gesprek agenderen al een hele stap is, van de *hashoema*-modus naar relatieve openheid in het spreken over seksualiteit. Op de vraag hoe hulpverleners moeders kunnen ondersteunen, benadrukken respondenten dat cultuursensitiviteit essentieel is. Dat begint bij het praten over seksualiteit op een manier die rekening houdt met en aansluit bij collectieve noties van gezichtsverlies en *haya* [bescheidenheid]. In zowel de preventieve als reactieve sfeer is in veel gezinnen impliciet taalgebruik passend bij deze bescheidenheid: men spreekt bijvoorbeeld liever van 'foto waarvoor je je schaamt' dan van 'naaktfoto' en van 'slapen met' in plaats van 'vrijen'.

Moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond zijn zoekende naar hoe ze de seksuele opvoeding ter hand moeten nemen. Zij lijken open te staan voor het gesprek hierover. Zij hechten eraan om seksuele opvoeding vanuit het geloof te geven, maar zij vragen zich af *hoe*. Deze zoektocht is geen gemakkelijke, mede doordat islamitische tradities niet altijd vastomlijnd zijn. Dé islam bestaat niet: moslims moeten continu geloofsvoorstellingen en voorschriften die zij ontleen aan voor hen gezaghebbende teksten 'vertalen' naar hun eigen situatie (Buitelaar, 2006). In relatie tot shame sexting kunnen we concluderen dat dat amper is gebeurd en dat er met de komst en verdere ontwikkeling van sociale media een gevoel van urgentie is ontstaan onder de respondenten om die vertaalslag wél te gaan maken.

Verbieden van sociale media of continu controleren zijn geen structurele oplossingen, vaardigheden meegeven om ermee om te gaan wél.³⁹ Centraal daarin staat weerbare opvoeding. Professionals kunnen moeders hierin ondersteunen door hen bewust te maken van hun rol in de opvoeding en tools aan te reiken waarmee zij basisvaardigheden, zoals

39 Ook voor ouders van andere religieuze gezindte zouden handreikingen nuttig kunnen zijn. Er zijn gereformeerde ouders die in het gesprek met hun kinderen refereren aan sociale media als 'het werk van de duivel'. Hiermee is de kans kleiner dat ze daadwerkelijk aansluiting vinden bij de leefwereld van hun tieners. Zie: www.rd.nl/vandaag/binnenland/waarom-refojojongeren-aan-sexting-doen-1.1503580 geraadpleegd d.d. 30 juli 2018.

een goed gesprek voeren en coachen van een tienerdochter, kunnen ontwikkelen. Vanuit het oogpunt van weerbaarheid van zowel moeder als dochter is het belangrijk dat moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond worden ondersteund in het bevorderen van het zelfvertrouwen en het kweken van een positief zelfbeeld bij hun dochter. Ook is het belangrijk dat zowel moeders als dochters technieken aangereikt krijgen waarmee ze veerkracht kunnen ontwikkelen die nodig is in het omgaan met negatieve ervaringen en reacties.

Professionals kunnen moeders én tienermeiden beter ondersteunen door meer oog te hebben voor de individuele geloofsbeleving. Vaak vragen professionals 'geloof' wel uit in een intake, maar met als doel eventuele veiligheidsrisico's bij eengerelateerd geweld in te schatten. Dit kan het herstel van meiden in de weg zitten, omdat zij vaak het gevoel hebben ook vergiffenis te moeten vragen aan God. Als de hulpverlener hier geen notie van heeft, dan wordt de kans gemist op een vorm van geestelijke begeleiding in de verwerking en afsluiting van de negatieve ervaring. Voor islamitische slachtoffers van shame sexting lijkt geloof een krachtbron te zijn, waarin ze Gods genade voelen als buffer tegen de toorn van de gemeenschap. Uit het ervaringsverhaal van Amal (hoofdstuk 4) blijkt hoe destructief die toorn kan zijn en hoe het geloof haar herstel bevorderde. Dankzij haar verhaal zien we welke impact sociale uitsluiting, of in onze bewoordingen 'de toorn van de gemeenschap' kan hebben op zo'n tienermeisje. Ze wordt eigenlijk op drie niveaus slachtoffer: op het niveau van haar 'shamer', op het niveau van haar familie en op het niveau van haar gemeenschap.

Deze verkenning laat een voorzichtig patroon zien van meer openheid in het gesprek over seksualiteit onder moeders en tienermeiden met een Marokkaans-islamitische achtergrond. Dit biedt mogelijkheden voor professionals, die bijvoorbeeld de samenwerking kunnen opzoeken met professionals met Marokkaans-islamitische achtergrond, met als doel slachtoffers van shame sexting de best mogelijke hulp en begeleiding te bieden.

Op basis van deze verkenning komen we tot de volgende aanbevelingen:

Op het niveau van preventie:

Bevinding: Moeders willen meer weten over hoe ze binnen de kaders van hun geloof hun kinderen seksueel kunnen opvoeden.

Aanbeveling: Betrek een geestelijk verzorger bij de initiatieven die je in de preventieve sfeer ontplooit, indien er geen kennis over geloof in relatie tot seksualiteit in huis is. BloedLink doet dit al op succesvolle wijze en slaagt erin om met de voorlichting over shame sexting aan te haken bij de doelgroep. Denk ook aan de locatie van de voorlichting. Juist wanneer geloof belangrijk gevonden wordt, is bijvoorbeeld de moskee voor de doelgroep een goede, betrouwbare ontmoetingsplek.⁴⁰

Bevinding: Moeders hebben de behoefte hun dochters digitaal weerbaar te maken.

Aanbeveling: Organiseer voorlichtingsbijeenkomsten over veilig gebruik van sociale media en digitale weerbaarheid waarin shame sexting wordt meegenomen. Met een dergelijke algemenere titel voorkom je dat moeders denken: 'die bijeenkomst is niet voor mij, want mijn dochter doet niet aan sexting'. Een ander effectief middel zijn trainingen om de weerbaarheid in het algemeen en online weerbaarheid van meiden én moeders te versterken.

Op het niveau van interventie:

Bevinding: Moeders willen graag weten hoe ze hun dochter kunnen steunen als shame sexting een feit is.

Aanbeveling: Stimuleer moeders om tegen hun dochters te zeggen: het is niet jouw schuld. Nageen alle professionals die in deze verkenning geïnterviewd zijn, noemen dit 'ontschuldigen'. Dit ligt zeer gevoelig, omdat de gemeenschap vaak de schuld bij het geshamede meisje en soms zelfs bij de moeder legt.

Bevinding: Meiden die slachtoffer zijn geworden van shame sexting geven aan dat het geloof hen heeft geholpen in het verwerken van hun ervaring. Ook noemen ze dat het geloof hen weerbaarder maakt voor de toekomst, doordat ze het gevoel hebben dat hun eigenwaarde groeit. Ze geven duidelijk aan dat ze op dit punt begrepen willen worden door de hulpverlener.

Aanbeveling: Verdiep je in generieke geloofskwesties, maar verlies niet het individu uit het oog en check continu of je aannames kloppen met de individuele geloofsbeleving. Besteed vooral in de herstelperiode ruim aandacht aan religieuze gewetenskwesties waar deze meiden mee kunnen worstelen. Indien er niet genoeg expertise in huis is, organiseer dan bijvoorbeeld gesprekken met een geestelijk verzorger.

N.B. Om moeders met een Marokkaans-islamitische achtergrond te kunnen ondersteunen, is een aantal randvoorwaarden van belang:

1. Investeer in de ontwikkeling van diversiteitssensitieve werkwijzen, zodat je je als professional kunt instellen op de leefsituatie, migratieachtergrond en culturele en religieuze kenmerken van de moeder.
2. Neem ruim de tijd voor de intake, om het vertrouwen van de moeder te winnen.
3. Neem de tijd om kennis en ervaring uit te wisselen met collega's in de vorm van casuïstiekbespreking.
4. Schakel een (culturele) tolk⁴¹ in als dat nodig is.
5. Werk samen met sleutelpersonen en migrantenorganisaties als dat nodig is.

⁴⁰ Niet alle moskeeën staan hier open voor.

⁴¹ Een culturele tolk kan de taalverschillen overbruggen, maar ook de culturele verschillen die effectieve communicatie tussen gesprekspartners in de weg staan, zie ook www.tvcn.nl/blogs/tips-voor-interculturele-communicatie geraadpleegd 9 januari 2019.

Op basis van de interviews geven we onderstaande acht tips:⁴²

Tips voor preventie:

1. Begin in groep 5 van de basisschool met voorlichting over verstandig omgaan met sociale media. Voor de bovenbouwklassen verzorgt Bureau Halt voorlichting over de gevolgen van shame sexting.
2. Investeer in online weerbaarheid van meiden: **laat ouders niet het gebruik van sociale media verbieden, maar probeer aan te sturen op beter gebruik ervan.** Maak ouders bewust van hun coachingsrol in het begeleiden van veilig gebruik van sociale media en geef ze handvatten voor hoe ze dat kunnen doen. Een voorbeeld is niet alleen praten over seksualiteit als het al mis is gegaan, maar **aandacht besteden aan het leren aangeven van wensen en grenzen en meiden leren omgaan met sociale druk.** Het einddoel is dat het sociale mediagebruik niet schadelijk is voor het meisje.
3. **Investeer in de weerbaarheid van meiden door ouders te versterken in de eigen weerbaarheid en het weerbaar opvoeden.** De veerkracht van meiden is nodig in zowel de preventie als de interventie. Sexting blijft iets intiems en het is dus lastig dit in een vroeg stadium te bespreken en/of om op tijd in te grijpen. Daarom moeten meiden vooral begeleid worden in hun persoonlijkheid: hoe wil je zijn, wat wil je (op sociale media) uitstralen?

Tips voor interventie:

4. Afhankelijk van de ernst van de situatie kan het behulpzaam zijn in het herstel van het slachtoffer om een gesprek te organiseren waarin **oprechte excuses van de pleger aan het slachtoffer** een plek krijgen. Dit heeft echter alleen zin als er een veilige sfeer gegarandeerd kan worden. Een dergelijk gesprek vindt altijd plaats in aanwezigheid

van een hulpverlener en alleen met toestemming van het slachtoffer.

5. Neem altijd even de ouders apart, want in de meeste gevallen van shame sexting is de schrik groot. Doe daarna **een beroep op hun ouderschap door de vraag te stellen: hoe ga je haar opvangen?** De eer is geschonden, maar bijna alle ouders omhelzen aan het einde van het gesprek hun dochter.
6. Meiden die slachtoffer zijn van shame sexting zijn met de verspreide foto's de controle compleet kwijt. **Het is belangrijk om hun weer controle te geven**, door hun steeds keuzes te geven, bijvoorbeeld door te vragen: wat denk jij dat het beste is, jij kent per slot van rekening je familie het beste.

Tips voor professionalisering:

7. Sociale media zijn ongrijpbaar en de ontwikkelingen gaan razendsnel. Jongeren kunnen daarin veel sneller hun weg vinden dan volwassenen. **Zorg er daarom voor dat alle professionals die met jongeren werken, in elk geval de basale dynamieken en eventuele schadelijke gevolgen van sociale media kennen en begrijpen.**
8. Tot slot de tip waaraan ook de titel van deze verkenning refereert: voor slachtoffers van shame sexting is het belangrijk dat je niet aan *victim blaming* doet, niet hun de schuld geeft. Foto's maken en delen gaat razendsnel en wordt genormaliseerd. Het is gemakkelijk om erin te trappen: dus probeer als eerste signaleerder, bijvoorbeeld als docent, niet te zeggen: wat ben je dom geweest, maar **geef de jongere een compliment dat hij/zij wél hulp is komen zoeken.**⁴³

Vervolgonderzoek

Shame sexting is een fenomeen dat nog wel een tijd actueel blijft, daar twijfelt geen van de betrokkenen

42 Tips gericht op preventie zijn ook geschikt voor professionals werkzaam in het onderwijs, temeer zij vaak een signalerende functie hebben.

43 Deze aanbevelingen zijn geformuleerd op basis van interviews met hulpverleners, met speciale dank aan Nora el Abdouni en Jacqueline Kleijer (Pretty Woman) en Danial Sharifi (De Horizon).

aan. Om beleid en praktijk nader vorm te geven is verder onderzoek van belang.

Middels vervolgonderzoek zouden we op het vlak van de dubbele seksuele moraal, die ten grondslag ligt aan shame sexting, meer diepte kunnen bereiken. Interessante vragen zijn welk perspectief vaders en zonen hebben op shame sexting, op hun rol bij preventie en interventie en hoe (opvoed)ondersteuning van vaders en zonen daaraan kan bijdragen.

Wat de breedte van dit onderzoek betreft: het werven van Turkse, Hindoestaanse en Somalische moeders en meiden was gezien de beperkte omvang van deze verkenning niet realistisch. In een vervolgonderzoek zouden we kunnen toetsen of dezelfde factoren bij hen een rol spelen en/of welke andere specifieke zaken mogelijk een rol spelen in hun opvattingen over en ervaringen met shame sexting. Vervolgens is dan de vraag wat dit betekent voor preventie en interventie.

Aanvullende methodieken en tools:

Tools gericht op professionals

- Het Vlaggensysteem stimuleert gezond seksueel gedrag en draagt bij aan het voorkómen en terugdringen van seksueel grensoverschrijdend gedrag onder kinderen en jongeren. Het biedt professionele opvoeders handvatten om seksueel gedrag adequaat te beoordelen, bespreekbaar te maken en om gepast te reageren.
www.movisie.nl/interventie/vlaggensysteem
- *JE LIJF JE LIEF!* is een lesprogramma voor het speciaal onderwijs dat gaat over seksuele wensen en grenzen aangeven, met aandacht voor (shame) sexting.
www.movisie.nl/interventie/je-lijf-je-lief
- Hoe leer je jongeren respectvol met elkaar om te gaan als het gaat om intimiteit en seksualiteit? Wat is experimenteren en wanneer is het schadelijk voor henzelf of iemand anders? 'Ik ben van mij!' is een succesvolle methode die uitgaat van jongeren zelf.
www.ikbenvanmij.nl

- Het stappenplan sexting zet op een rijtje wat scholen kunnen doen in geval van shame sexting.
www.stappenplansexting.nl
- Door de komst van nieuwe media worden jongeren overspoeld met allerlei beelden en boodschappen over seksualiteit. De dvd en handleiding *Let's Talk* bieden professionals houvast in het aangaan van het gesprek met jongeren over o.a. rolopvattingen en weerbaarheid.
www.rutgers.nl/producten/lets-talk
- 'Waardenopvoeding in Diversiteit' is ontwikkeld door pedagoog Cecile Winkelman samen met onderzoekers Marjolijn Distelbrink en Trees Pels voor beroepskrachten van Centra voor Jeugd en Gezin (CJG's) en wijk- en jeugdteams. Doel hiervan is om professionals die werkzaam zijn bij reguliere instellingen kennis en ervaringen te laten uitwisselen, zodat ze de juiste opvoedondersteuning kunnen bieden aan ouders met een migratieachtergrond.
- *This is me!* helpt jongerenwerkers de weerbaarheid en identiteit van jongeren met een migratieachtergrond te versterken.
- Experts waarschuwen dat jongeren met een lichte verstandelijke beperking meer kans hebben om zowel slachtoffer als dader te worden van (online) seksueel grensoverschrijdend gedrag. Over de rol van de online kwetsbaarheid van deze groep jongeren, zijn de volgende links aan te bevelen:
www.nji.nl/nl/Download-NJi/Publicatie-NJi/Brochure-Media-en-kinderen-met-een-LVB.pdf
www.bureaujeugdenmedia.nl/online-kwetsbaarheid-jongeren-lvb
- De alliantie Verandering van Binnenuit zet zich in voor gendergelijkheid en tegen eer gerelateerd geweld.
www.movisie.nl/verandering-binnenuit

Tools gericht op ouders:

- De methode 'Coach je kind' is een interventie die steun biedt aan ouders met een migratieachtergrond om in hun opvoeding om te gaan met de kloof die hun kinderen ervaren met de Nederlandse samenleving.
- Hoe praat je met je kind over sexting en grooming (digitaal kinderlokken)? Tien tips voor ouders: www.bureaujeugdenmedia.nl/gesprekstips-sexting-grooming
- In de publicatie 'Opvoeding in de migratiecontext' komen, naast algemene thema's als veranderingen en diversiteit in opvoedingswaarden en opvoedpraktijken, specifieke onderwerpen aan de orde. Dit zijn onder andere de religieuze opvoeding, opvoeding tussen twee culturen, seksespecifieke opvoeding en problematische opvoedsituaties.

Literatuurlijst

- Atwood, R. (2016). *The Relationship Between Adolescents' Use of Internet-enabled Mobile Devices and Engaging in Problematic Digital Behaviors*. Utah State University.
- Bellaart, H. (2004). Jeugdzorg en allochtone cliënten. In: Reuling, M. (eindred.) *Handboek Jeugdzorg, deel D.4*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Bellaart, H., Hamdi, A., Day, M. & Achahchah, J. (2018). *Wijkteams voor alle doelgroepen effectief. Een diversiteitskader met praktische tips*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.
- Bem, D. (2008) [1972]. Self-perception Theory. *Advances in Experimental Social Psychology* 6: 1-62.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice, translated by Richard Nice, French original 1980*. Cambridge: Polity Press. Chapter 3, Structures, Habitus, Practices, p. 52-65.
- Berger, P. (2014). *The Many Altars of Modernity. Toward a Paradigm for Religion in a Pluralist Age*. Boston/Berlin: Walter De Gruyter.
- Bommel, A. van (2003). *Islam, liefde en seksualiteit*. Amsterdam: Bulaaq.
- Buitelaar, M. (2006). *Islam en het dagelijks leven: Religie en cultuur onder Marokkanen*. Amsterdam: Atlas.
- Buitelaar, M. (red.) (2007). *Uit en thuis in Marokko. Antropologische schetsen*. Amsterdam: Bulaaq.
- Charteris, J, Gregory, S. & Masters, Y. (2016). 'Snapchat', youth subjectiveness and sexuality: disappearing media and the discourse of youth innocence. *Gender and Education* 30 (2): 215-207.
- Distelbrink, M., Geense, P. & Pels, T. (2005). *Diversiteit in vaderschap. Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Draper, N. (2012). Is Your Teen at Risk? Discourses of adolescent sexting in United States television news. *Journal of Children and Media* 6 (2): 221-236.
- Döring, N. (2014). Consensual sexting among adolescents: Risk prevention through abstinence education or safer sexting? *Journal of Psychosocial Research on Cyberspace* 8 (1): article 9.
- Ermers, R. (2018). *Honor related violence. A social psychological perspective*. Abingdon: Taylor & Francis.
- Frans, E., Franck, T. & Janssens, K. (2010). *Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag*. Antwerpen: Garant.
- Graaf, H. de (2007). *De rol van ouders in de seksuele ontwikkeling: een literatuurstudie*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Graaf, H. de (red.), Borne, M. van den, Nikkelen, S., Twisk, D. & Meijer, S. (2017). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017*. Utrecht: Rutgers.
- Haas, S. de, Graaf, H. de, Kuypers, L. & Bakker, F. (2008). *Seksuele gezondheid van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Haas, S. de (2012). Seksueel grensoverschrijdend gedrag onder jongeren en volwassenen in Nederland. *Tijdschrift voor Seksuologie* 36 (2): 136-145.

- Halstead, M. (2006). Muslims and Sex Education. *Journal of Moral Education* 26 (3): 317 - 328.
- Heemelaar, M. (2000). *Seksualiteit, intimiteit en hulpverlening. Informatie en communicatietraining voor sociaal-agogisch hulpverleners en verpleegkundigen*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Horvers, J. (2017). *De Weg naar Versterking van Weerbaarheid onder Jongeren met een Migratieachtergrond*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Faculty of Social and Behavioural Sciences Theses (Master thesis).
- Keulen, A. van, Beurden, A. van & Pels, T. (2010). *Van alles wat meenemen. Diversiteit in opvoedingsstijlen in Nederland*. Bussum: Countinho.
- Klai, T. (2005). Communicatie met ouders over relaties en seksualiteit. Islamitische jongeren aan het woord. *Cultuur migratie gezondheid* 3 (2): 26-36.
- Kloosterman, R. & Beuningen, J. van (2018). *Opvattingen over sociale media. Statistische trends*. Den Haag: CBS.
- Kosenko, K., Luurs, G. & Binder, A. (2017). Sexting and Sexual Behavior, 2011–2015: A Critical Review and Meta Analysis of a Growing Literature. *Journal of computer-mediated communication* 22 (3): 141-160.
- Kowalski, R., Giumetti, G., Schroeder, A. & Lattanner, M. (2014). Bullying in the digital age: a critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin* 140: 1073–1137.
- Kunseler, F. (2017). *Resultaten onderzoek sexting bij residentiële behandel- en opvangvoorzieningen van Fier. Prevalentie en gevolgen*. Leeuwarden: Fier.
- Lee, L. van & Mouthaan, I. (2007). Ouders en de seksuele opvoeding van kinderen: Marokkaanse en Turkse moeders aan het woord. *Tijdschrift voor seksuologie* 31: 3-10.
- Lenhart, A. (2015). *Teens, social media & technology: Overview 2015. Smartphones facilitate shifts in communication landscape for teens*. Washington D.C.: Pew Research Center.
- Lippman, J. & Campbell, S. (2014). Damned If You Do, Damned If You Don't...If You're a Girl: Relational and Normative Contexts of Adolescent Sexting in the United States. *Journal of Children and Media* 8 (4): 371-386.
- Medrano, J., Lopez Rosales, F. & Gámez-Guadix, M. (2017). Assessing the Links of Sexting, Cybervictimization, Depression, and Suicidal Ideation Among University Students. *Archives of Suicide Research* 22: 153-164.
- Nikken, P. (2007). *Jongeren, media en seksualiteit. Hoe media-interesses en -gebruik samenhangen met fantasieën, opvattingen en gedrag*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Nikken, P. & en Graaf, H. de (2011). *Seks in de media: wat doen jongeren ermee? Een onderzoek met twee metingen*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut, Rutgers WPF.
- Oosten, J. van & Vandenbosch, L. (2017). Sexy online self-presentation on social network sites and the willingness to engage in sexting: A comparison of gender and age. *Journal of Adolescence* 54: 42-50.
- Ouytsel, J. van, Gool, E. van, Walrave, M., Ponnet, K. & Peeters, E. (2017). Sexting: adolescents' perceptions of the applications used for, motives for, and consequences of sexting. *Journal of Youth Studies* 20 (4): 446-470.
- Pels, T. (1991). Sociale controle in de Marokkaanse gezinscultuur. *Tijdschrift voor criminologie* 2: 142-153.
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland. De creatie van een nieuw bestaan*. Assen: Van Gorcum.

- Pels, T., Gruijter, M. de & Lahri, F. (2008). *Jongeren en hun islam. Jongeren over hun ondersteuning als moslim in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Pels, T., Distelbrink, M. & Postma, L. (2009). *Opvoeding in de migratiecontext. Review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Ravesloot, J. (1997). *Seksualiteit in de jeugdfase vroeger en nu. Ouders en jongeren aan het woord*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Ringrose, J., Harvey, L., Gill, R. & Livingstone, S. (2013). Teen girls, sexual double standards and 'sexting': Gendered value in digital image exchange. *Feminist Theory* 14 (3): 305 – 323.
- Schielke, S. (2009). Being good in Ramadan: Ambivalence, Fragmentation, and the Moral Self in the Lives of Young Egyptians. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 15: S24-S40.
- Tabatabaie, A. (2015). Childhood and adolescent sexuality, Islam, and problematics of sex education: a call for re-examination. *Sex Education* 15 (3): 276-288.
- Temple, J., Paul J., Berg, P. van den, Donna, V. Le, McElhany, A. & Temple, B. (2012). Teen Sexting and Its Association With Sexual Behaviors. *Archives of Pediatrics Adolescent Medicine* 166 (9): 828–833.
- Tugade, M. & Fredrickson, B. (2004). Resilient individuals use positive emotions to bounce back from negative emotional experiences. *Journal of personality and social psychology* 86(2): 320.
- Turpijn, L., Kneefel, S. & Veer, N. van der. (2015). *Nationale Social Media Onderzoek 2015: Jongeren 15 t/m 24 jaar*. Amsterdam/Enschede: Newcom.
- Ungar, M. (2008). Resilience across cultures. *The British Journal of Social Work* 38(2): 218-235.
- Vanden Abeele, M., Campbell, S., Eggermont, S. & Roe, K. (2014). Sexting, Mobile Porn Use, and peer Group dynamics: Boys' and Girls' Self-Perceived popularity, Need for Popularity, and Perceived Peer Pressure. *Media Psychology* 17: 6–33.
- Vandoninck, S., d'Haenens, L. en Segers, K. (2012). Coping and resilience: Children's responses to online risks. Children, risk and safety on the internet, Chapter. Coping and Resilience: children's responses to online risks., Policy Press, Editors: Sonia Livingstone, Leslie Haddon, Anke Görzig, pp. 203-216
- Vandoninck, S. en d'Haenens, L. (2015). Children's Online Coping Strategies: Rethinking Coping Typologies in a Risk-Specific Approach. *Journal of Adolescence* 45: 225–236.
- Vandoninck, S. (2016). *Dealing with online risks: how to develop adequate coping strategies and preventive measures with a focus on vulnerable children*. Promotieonderzoek KU Leuven.
- Vanwesenbeeck, I. (2011). *Diverse verlangens. Seksuele ontwikkeling onder moderne dubbele moraal*. Oratie uitgesproken, d.d. 22 november 2011.
- Walrave, M., Ponnet, K., Ouytsel, J. van, Gool, E. van, Heirman, W. & Verbeek, A. (2015). Whether or not to engage in sexting : explaining adolescent sexting behaviour by applying the prototype willingness model. *Telematics and informatics*: 1-13.
- Walt, de D. en A.Hink (2009). Health Literacy and Child Health Outcomes: A Systematic Review of the Literature. *Pediatrics* 124: 265-274.
- Weiss, R. & Samenow C. (2010). Smart Phones, Social Networking, Sexting and Problematic Sexual Behaviors. A Call for Research. *Journal of Treatment & Prevention* 17 (4): 241-246.
- Wieringen, J. van, Harmsen, J. & Bruijnzeels, M. (2002). Intercultural communication in general practice. *European Journal Public Health* 12: 63-68.

Logboek veldonderzoek Shame Sexting

Activiteit	Omschrijving activiteit	Organisator	Datum	Plaats
Voorlichting Sexting en Exposing	Voorlichting aan Marokkaanse moeders en dochters over sexting en exposing	Mira Media i.s.m. Islamitisch Cultureel Centrum Leidsche Rijn (ICCLR)	23 februari 2018	Utrecht
Kennisatelier 'De seksuele moraal in diversiteitsperspectief'	Wetenschappelijke inzichten omtrent (gevolgen) dubbele seksuele moraal	Kennisplatform Integratie & Samenleving	23 april 2018	Zeist
Netwerkbijeenkomst Platform Eer en Vrijheid 'Hoe om te gaan met sexting en exposing'	Workshop sexting onder Marokkaanse meiden	Platform Eer en Vrijheid	11 oktober 2018	Amersfoort
Dialogbijeenkomst digitale weerbaarheid	Info-ochtend voor Marokkaanse moeders over digitale weerbaarheid van tienerdochters	St. SAAAM i.s.m. stadsdeel Nieuw West en de centrale stad	19 oktober 2018	Amsterdam

Colofon

Financier: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Auteur: Hanan Nhass
M.m.v.: Jamila Achahchah
Eindredactie: Tekstbureau Schakenraad
Vormgeving: Suggestie & Illusie

Uitgave: Kennisplatform Integratie & Samenleving
Catharijnesingel 47
3511 GC Utrecht
T (030) 789 20 009

© KIS/Movisie

De publicatie kan gedownload worden via de website van Kennisplatform Integratie & Samenleving: www.kis.nl

Deze verkenning is tot stand gekomen naar aanleiding van een vraag uit de praktijk en mogelijk gemaakt vanuit de portaalfunctie van Kennisplatform Integratie & Samenleving en Movisie.

Met dank aan: Trees Pels (Verwey-Jonker instituut), Anouk Visser (Movisie), Pooyan Tamimi Arab en Fatosj Temizkan